

UDK 811.163.1'35

Robert Grošelj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O MOREBITNEM VPLIVU PRAVOPISNE NORME KONSTANTINA KOSTENEČKEGA NA PRIZRENSKI PREPIS DUŠANOVEGA ZAKONIKA

Avtor v prispevku analizira pravopisne značilnosti Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika (začetek 16. st.), ki spada med srbske spomenike »resavske« redakcije. Srbski cirilski pravopis »resavskega« tipa naj bi bil posledica jezikovno-normativne dejavnosti Konstantina Kostenečkega. Avtor, izhajajoč pri obravnavi zapisovanja posameznih znakov iz pravopisnih načel Kostenečkega, opozarja na razlike med pravopisom Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika in »resavskih« spomenikov na eni ter pravopisnimi načeli Kostenečkega na drugi strani.

The author analyzes the orthographic features of the Prizren Redaction of Dušan's Code (beginning of the 16th c.), which is one of the Serbian monuments of the »Resava« edition. Serbian Cyrillic orthography of the »Resava« type is presumed to be the result of Konstantin Kostenečki's linguistic-normative efforts. Basing his analysis of the writing of individual characters on Kostenečki's principles, the author points out the differences between the orthography of the Prizren Redaction of Dušan's Code and the »Resava« monuments on the one hand, and Kostenečki's orthographic principles on the other.

Ključne besede: Konstantin Kostenečki, »resavski« pravopis, Dušanov zakonik, Prizren-ski prepis

Key words: Konstantin Kostenečki, »Resava« orthography, Dušan's Code, Prizren Redac-tion

Uvod¹

»Zakonik blagovernog cara Stefana« ali Dušanov zakonik je eden izmed najpo-membnejših srbskih državnopravnih spomenikov. Nastal je v letih 1349 in 1354 ter predstavlja kodifikacijo srednjeveškega srbskega prava. V tem oziru ima v južnoslovanskem prostoru izjemen pomen. V srbski pravni znanosti je ustaljeno mnenje, da je Prizrenski prepis Dušanovega zakonika (Prz) med vsemi prepisi najbolj zvest originalni verziji Dušanovega zakonika (DZ).

Prz je nastal okoli l. 1520 in spada v obdobje t. i. »resavskega« pravopisa. »Resavska« pravopisna norma je po mnenju mnogih posledica jezikoslovne dejavnosti Konstantina Kostenečkega, ki je svoje normativno-pravopisne poglede okoli l. 1423 strnil v razpravi »Сказаније изјавлено је писменех«. »Skazanije« naj bi torej predstavljalo kodifikacijo »resavskega« pravopisa, ki zaznamuje srbsko književnost od konca druge polovice 14. st. do začetka 18. st.

¹ V članku so na sintetičen in prirejen (ponekod za pričujočo razpravo tudi dopolnjen) način predstavljeni rezultati analize pravopisa Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika iz avtorjeve diplomske naloge *Analiza pravopisa v Prizrenskem prepisu Dušanovega zakonika z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega*, mentorica dr. Vanda Babič. Ob tej priložnosti se mentorici najlepše zahvaljujem.

Ker je spomenik nastal v tem obdobju, je prispevek posvečen prav analizi pravopisa v Prz z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega. Na podlagi analize pravopisnih pravil v »Skazaniju« (originalne redakcije in izvlečka) ter na podlagi analize pravopisnih in jezikovnih posebnosti Prz (fonetična in morfološka analiza služita kot opora obravnavi pravopisa) sem skušal določiti stopnjo morebitnega vpliva Konstantinove razprave na že omenjeni prepis DZ. Obravnava je poleg tega deloma poka-zala, kakšen je odnos med »resavskim« pravopisnim uzusom ter pravopisno normo Konstantina Kostenečkega.

1 Konstantin Kostenečki in »resavski« pravopis srbskih cirilskih spomenikov

Konstantin Kostenečki (Kostenski, Kostenecki), ki se je rodil okoli l. 1390 v mestu Kostenec (Pazardžiška pokrajina v Bolgariji),² spada med učence jezikovno-pravopisnih ter književnih nazorov patriarha Evtimija Trnovskega. Na začetku 15. st. je namreč odšel v samostan Bačkovo (blizu Plovdiva), da bi se pri patriarhu Evtimiju naučil pravil »trnovske« prepisovalske šole. Ker pa je patriarch že pred njegovim prihodom umrl (l. 1402), se je osnov grškega jezika ter nazorov »trnovske« šole naučil pri Evtimijevem učencu, Androniku (Kuev 1980: 129–130).

Po Bačkovu se je Konstantin verjetno nekaj časa zadržal v Plovdivu (pri plovdivskem metropolitu Damijanu; Nedeljković 1965: 468). Ker je l. 1410 sultan Musa zasedel Rodopsko pokrajino, njegov brat Sulejman pa zažgal Plovdiv, je bil Konstantin že kmalu prisiljen k umiku v Srbijo, kjer ga je sprejel srbski despot Stefan Lazarević.³ Konstantin je preživel najprej neko obdobje ob patriarhu Nikodimu, nakar je potoval (verjetno v sklopu despotovih diplomatskih misij k Musi, Mohamedu ter Tamerlanu) ter, med drugim, obiskal Carigrad, Atos in celo Palestino. Po potovanjih se je ustalil v Beogradu, na despotovem dvoru, kjer je sodeloval v dvorskem življenu (verjetno kot sodelavec samega despota), predvsem pa se je posvetil književni, prevajalski ter učiteljski dejavnosti (Kuev 1980: 130; Angelov 1967a: 162); nekateri obravnavajo Kostenečkega celo kot organizatorja šolstva v despotovini in ustanovitelja »resavske« šole (Pavlović 1965: 210–211). Po padcu Beograda pod ogrsko oblast l. 1427 je Konstantin odšel k »česarju« Vranju, Inogošta in Preševa Uglješi Vlatkoviću. Umrl je po l. 1439, mesto smrti ni znano (Jovanović 1989: 11).

Ob turški zasedbi Velikega Trnova (l. 1393) se je trnovski patriarch Evtimij umaknil v Bačkovski samostan in tja prenesel tudi svojo književno in jezikovno-pravopisno dejavnost. Le-ta se je začela že po l. 1371, ko se je Evtimij po Carigradu in Atosu (tja je odšel po l. 1363) ustalil v samostanu Svetе Trojice v bližini Velikega Trnova (Dinekov 1962: 285–288). V samostanu se je s svojimi sodelavci lotil znamenitega pre-

² Točna letnica njegovega rojstva ni znana; v znanosti se pojavljata še domnevi, da se je Kostenečki rodil okoli l. 1380 (Kuev 1980: 129) oziroma po l. 1393 (Nedeljković 1965: 468); podobno velja tudi za mesto rojstva: poleg Kostenca se omenjata še Kjustendil (Belić 1960: 15) ali celo Kostenec v okolici Prilepa (Popović 1965: 450).

³ Konstantin je prišel v Srbijo najverjetneje med letoma 1410 in 1413 (Jovanović 1989: 10) ali pa že okoli l. 1402 (Popović 1965: 451).

vajanja knjig ter začel pripravljati zbirko pribl. 400 žitij, govorov, pridig, legend itn. (v obsegu 8000 strani!; Petkov 1974: 538). Slava тъъновскых цълых книгъ (»Skazanije«: 419) nedvomno sloni na strogi reviziji – normiranju »pokvarjenih« csl. besedil⁴ po vzoru na jezikovno-stilistično in pravopisno normo stcsl. besedil (oz. besedil »Zlatega veka« bolgarske literature 9. in 10. st.) ter opirajoč se na pravopis grških originalov. Evtimijevu reformo je podprt car Ivan Šišman, kar priča o namenu posvetne oblasti, da prek jezikovno-reformatorske dejavnosti (enotnost v jeziku in pismenosti) ohrani državno ter narodno enotnost pred turško nevarnostjo (Petkov 1974: 536–539).

Najdoslednejšega naslednika je patriarch Evtimij dobil prav v Konstantinu Kostenečkem, ki je popolnost тъъновскых цълых книгъ (puristično-restavracijska tendenca v normiranju csl. jezika) dopolnil s še močnejšo naslonitvijo na grški jezik (predvsem na normativno-jezikoslovno razpravo »Erotimata« Manuila Moshopula; Petkov 1974: 537). Konstantinovo delo, teoretično zastavljeno v razpravi »Skazanije«, naj bi nadaljeval – po vzoru na Evtimijevu »trnovsko« reformo – prepisovalski center v samostanu Resava (samostan je ustanovil Stefan Lazarević l. 1418). Vendar pa se zdi verjetneje, da je revizija »pokvarjenih« besedil sbcsl. redakcije potekala neodvisno od Kostenečkega – »resavski« pravopis bi bil tako naravni rezultat razmer v pismenstvu, podprt s plimo humanističnih vzgibov in temu primerno usmerjen k vzorom antike; »resavski« pravopis in Evtimijeva pravopisna revizija csl. besedil bi bila potemtakem analogna in skoraj sočasna pojava, ne pa prvi »posledica« drugega (prek normativno-jezikoslovne dejavnosti Kostenečkega; Ivić P. 1998: 63; Nedeljković 1965: 467–474).⁵

⁴ Pogovorni – ljudski in knjižni – csl. jezik sta bila v Evtimijevi dobi že dva različna jezikovna sistema. V csl. besedila so začeli vdirati elementi pogovornega jezika; ker pa je csl. predvsem jezik verskonamembnih besedil in ker so le-ta »nespremenljiva«, je postala revizija nujen predpogoj za ohranjanje »čistosti« verskega oznanjevanja (Petkov 1974: 536).

⁵ »Skazanije« je verjetno najpomembnejše, vendar pa ne edino Konstantinovo delo. Za srbsko književnost je izrednega pomena »Žitije despota Stefana Lazarevića«, ki predstavlja novost v srbski književnosti – pisec se je namreč oddalil od hagiografskih besedil prejšnjih obdobjij (»Žitije Sv. Save«, »Žitije Sv. Simeona«, »Žitije Stefana Dečanskega« itn.), tj. od tradicionalnih schem, po katerih naj bi bilo življenje protagonista pogojeno z božjo voljo, z željami svetnikov oz. s »svetostjo« njega samega (Pavlović 1965: 213; Popović 1965: 454). Namesto tega je Konstantin izbral – glede na ostala besedila – dokaj resnično obravnavo zgodovine (čeprav ne brez formalističnih digresij v biblijsko metaforiko) po vzorju na antične in bizantinske avtorje (Plutarh in njegova biografija Aleksandra Velikega itn.) in umestil despota v geografsko, zgodovinsko ter družbeno-politično realnost JV Evrope tega obdobja (Popović 1965: 454–455; Grickat 1965: 478; Kuev 1980: 137). Sestavni del književne dejavnosti Kostenečkega so bili tudi prevodi. Nedvomno velja za prevod Kostenečkega »Икенъ тъъковане въяратъкъ« bizantinskega pisca Teodora Kirskega iz 5. st. (prevod razlage Salomonove »Visoke pesmi«; Angelov 1967a: 163; Jovanović 1989: 11). Z nekoliko manj gotovosti veljata za njegovi deli tudi »Съюзътърънъ възселиенънъ« (»Potovanje po Palestini«), prevod fragmentarnih opisov krajev v Palestini (Kuev 1980: 141; Angelov 1967a: 190), ter prevod astronomsko-kozmografskih odlomkov, ki se nahajajo v nekaterih rokopisih iz 16. st. (Lovčanski, Visarionov zbornik ter Drinov rokopis; Angelov 1967a: 164–166), t. i. »Odlomki srednjeveške kozmografije« (Trifunović 1965: 466).

1.1 Nastanek »Skazanija«

Kot je bilo omenjeno že v prejšnjem poglavju, se je Kostenečki v svoji jezikovno-pravopisni dejavnosti naslonil predvsem na patriarha Evtimija Trnovskega. Po seznavitvi s srbsko književnostjo je Kostenečki namreč opazil, da je srbski pravopis daleč od norme »trnovske« prepisovalske šole (Kuev 1980: 130–131). Menil je, da bi bilo v Srbiji težko najti pravilno in usklajeno napisano knjigo, zato si je zadal kot cilj reformo pravopisa. Po naročilu despota Stefana⁶ (kar priča o kulturni in jezikovni, in ne le družbeni osveščenosti vladarja) se je Konstantin nekje po l. 1423 lotil pisanja razprave »Skazanije« (Nedeljković 1965: 469). Pravi Konstantinov namen pa je bil na podlagi razprave »Skazanije« napisati – ob despotovi želji – **већше же величение**, torej slovnično-normativno delo, t. i. **типик** (Petkov 1974: 536–537).

V skladu z učiteljsko, jezikovnoreformatorsko ter intelektualno dejavnostjo na sploh (Kostenečki je znan tudi kot »Filozof« in »Gramatik«) se Konstantinu pripisuje odločilna vloga pri ustanovitvi »resavske« prepisovalske šole in pri pravopisu njenih prenovljenih besedil (EJ 7: 66; Popović 1965: 452). Kljub temu pa je bolj verjetno, da je bil Konstantin le eden izmed dejavnikov te šole (čeprav je bil njegov prispevek pomemben), medtem ko naj bi »resavska« besedila imela dosti bolj spontano evolucijo v širšem kulturnem smislu (stremljenje k arhaizaciji jezika po vzoru na stcsl. ter naslonitev na grško-antično tradicijo).

»Skazanije« se v Konstantinovi, tj. »dolgi« redakciji, pojavlja le v enem prepisu iz okoli l. 1640 (prvi ga je v celoti objavil V. Jagić v »Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке« l. 1885; Petkov 1974: 531–532). Besedilo, ki spada v sbcsl. redakcijo,⁷ je napisano po grških retorično-stilističnih vzorcih – je zahtevno in težko razumljivo (Popović 1965: 459; Trifunović 1965: 466; Ivić P. 1998: 64). Njegova uporabna vrednost je zaradi tega verjetno dokaj majhna in njegova načela bi ostala izolirana, »umetelna« tvorba, v kolikor ne bi obstajala tudi »kratka« redakcija neznanega avtorja (izvleček iz Konstantinovih pravopisnih pravil), ki se pojavlja v 17 prepisih različnih redakcij (bolgarske, srbske, vlaškomoldavske ter vzhodnoslovanske). »**Оја словеса въкратъкъ**« (»Slovesa«) tako kažejo na posredni prenos Konstantinovih pravopisnih načel v širši slovanski prostor (Angelov 1967b: 200–204; Derganc 1986: 322–323).

Hkrati pa »Skazanije« ni le pravopisna razprava, ampak – v skladu s Konstantinovimi interesi – tudi razprava o izvoru stcsl., didaktična razprava (verjetno je Kostenečki dejansko poučeval otroke tako na dvoru kot v Resavi) ter moralistično delo, v katerem Konstantin biča srbske ljudske običaje, ki niso v skladu s cerkvenimi pravili in bi lahko bili tako vzrok kot tudi odraz »pokvarjenosti« srbskih verskonamembnih knjig (Kuev 1980: 131; Petkov 1974: 535–537; Schultze 1964: 36–37).

⁶ Razprava »Skazanije« je posvečena despotu Stefanu Lazareviću.

⁷ »Skazanije« izkazuje »resavski« pravopis, ne Konstantinovega (Nedeljković 1965: 474).

1.2 »Skazanije« kot normativno-pravopisna razprava

Pravopisno poglavja v »Skazaniju« ne predstavljajo homogene celote, saj so razpojena skozi vso razpravo: pravopisni del se nahaja že na samem začetku (pogl. 6–17) in predstavlja skoraj tretjino celotne razprave, prevodoslovni del (predvsem komentarji napačnih prevodnih rešitev) se nahaja v pogl. 31–35 in proti koncu razprave, v pogl. 37 pa se Kostenečki – po vzoru na grške slovnice – dotakne še splošnih jezikoslovnih vprašanj (ki za pravopisni del nimajo pomena). Za pričujočo analizo so pomembni le tisti deli razprave, v katerih so obravnavana pravopisna vprašanja (v njih je zajeta t. i. pravopisna reforma Kostenečkega, mogoče tudi »resavske« šole; ta bi bila razširjena v morebitnem tipiku).

1.2.1 Prvih pet poglavij tvori uvodni del »Skazanija«. V uvodu Konstantin predstavi svoj namen, da bi s pomočjo razprave popravil srbske verskonamembne knjige (»Skazanije«: 387–389). Kot zgled služita avtorju »Skazanija« na eni strani njegova učitelja, Andronik in patriarh Evtimij Trnovski (torej »trnovski« prepisi), na drugi pa Manuil Moshopul in njegova »Erotimata«, s katero se je končalo »kvarjenje« besedil v grški književnosti (»Skazanije«: 389–394; Jagić 1885–1895: 490). Že v naslednjem poglavju Konstantin pravi, da so tudi zaradi »pomanjkanja gorečih učiteljev in varuhov pravilnosti v pisanju« od 38 črk (pogojno, z nosnikoma, jih je 40) 3 popolnoma izginile (ι, Φ, ϕ), 12 pa se jih nepravilno zapisuje (ε, σ, β, η, ι, ξ, ο, ω, ιο, η, ψ, κ; Jagić 1885–1895: 374, 491). Na tak način pokaže na razliko med skladno rabo grafičnih znakov v grškem pravopisu ter pravopisno neusklajenimi slovanskimi knjigami (»Skazanije«: 394–396). Potem preide Kostenečki na izvor cirilo-metodovega jezika ter na opis kvarjenja »dobrih prepisov« (»Skazanije«: 396–399).

S 6. poglavjem se začne prvi pravopisu namenjeni del »Skazanija« (str. 399–400). Kostenečki na začetku govoriti o izvoru posameznih črk: 24 izključno grškim (del besedila z njimi se je izgubil; op. R. G.) sledi 9 izključno slovanskih (σ, ε, ς, η, ι, ξ, ο, ω, ιο, η, ψ, κ; τη), za njimi so naštete 4 delno grške delno slovanske črke (Ϣ, ιο, ια, η) in κι, ki je napol grška napol slovanska (κι in ια imata poseben status). Črke naj bi bile razporejene ali na običajen azbučni način (pomešane), kar Kostenečkemu ni všeč, ali pa – na način, ki ustreza izvoru črk in ki je primeren za poučevanje – tako, da 24 grškim črkam (in σ, ki ima pri Grkih številsko vrednost) sledi 5 kombiniranih in nato ostalih 8 popolnoma slovanskih. V sledečem poglavju se Kostenečki dotakne imen posameznih črk (»glasovna« metoda). V 8. in 9. poglavju (»Skazanije«: 400–401) Kostenečki ugotavlja, da sestavljalcem slovanske azbuke ni zadostovalo 24 grških znakov; za slovanske potrebe so morali grškemu naboru črkovnih znakov dodati še novih 14. Od vseh 38 pa se sedaj kar 15 znakov (torej 3, ki so popolnoma izginili, ter 12, ki se jih nepravilno zapisuje) ne uporablja v skladu s stcs. pravopisom. S tako pomanjkljivim pravopisom ni možno vzdrževati natančnosti verskonamembnih besedil, saj je s tega vidika »srbska književnost, po Konstantinovem mnenju, izgubila globino razuma, jezik pa je postal težkoslišen« (Jagić 1885–1895: 493).

Iz tega dejstva sledi potreba po analizi vzrokov izgube črk oz. nepravilnosti v pisanju črk (ter apostrofa ['], dasij [^] in – na koncu – pajerčika [:]) in po osnutku za

pravopisna pravila, ki so predstavljena v pogl. 10–12 (»Skazanije«: 401–423). V okviru 12. pogl. (»Skazanije«: 419) Konstantin omenja, da je namen navedenih pravil əлօвօу /.../ əвəнчիти – razprava bi torej predvsem opozorila na pravopisne napake (v njej se nahajajo le osnutki za pravila), iz nje pa bi lahko – ob morebitnem despotovem ukazu – nastal priročnik natančnejših pravil (сийъ тыйикъ състѧйъ ѡ ՚рштѣлаты).

Po 12. poglavju Kostenečki preide na əвличеніе ostalih grafičnih znakov: v 13. pogl. (»Skazanije«: 423–426) je na vrsti titla in njen izvor iz napisa na Kristusovem križu; v 14. pogl. (»Skazanije«: 426) ponovno obravnava tri črke, ki niso načelovalne (ы, ъ, ՚); v 15. pogl. (»Skazanije«: 426–427) sledi obravnava naglasnih znamenj (тоносы), v 16. pogl. (»Skazanije«: 427) pa še apostrof, dasija in ифил. Pravopisni del »Skazanija« se zaključi v 17. pogl. (»Skazanije«: 428–430) z obravnavo nadvrstičnih znakov in ločil.

1.2.2 Posebno mesto v pravopisnem delu »Skazanija« zavzema način obravnave zapisovanja črkovnih znakov, ki sloni na razdelitvi črk na tri kategorije (prim. »Skazanije«: 481–483):⁸

- ѧснот'ствѹиѧа писмена (t. i. vladajoče črke),
- (само)начел'ствънѧа писмена (t. i. načelovalne črke),
- покорнтел'на писмена (t. i. podrejene črke).

Konstantin razporeja te tri kategorije po dveh kriterijih: »načelovalnosti« (tukaj pride v poštev problematika pridihov) ter »zlogotvornosti« (»Skazanije«: 414–417). Kriterij »načelovalnosti« Kostenečki razlaga s pomočjo dasije in apostrofa: omenjeni nadvrstični grafični znamenji namreč stojita na črkah, ki so načelovalne in niso vladajoče, temveč podrejene (»Skazanije«: 414). Kostenečki jih v nadaljevanju tudi eksplicitno našteje: ѧ, є, и, ѫ, ѿ, ѿ, ѿ ter, pogojno, ՚ и ы (ki bi lahko nosili nadpisana dasijo in apostrof, če bi bili načelovalni). Na besednem vzglasju lahko stojijo tudi vsi soglasniki – vladajoče črke⁹ (Schultze 1964: 80).

Kriterij »zlogotvornosti« nekoliko dopolnjuje zgornjega. V opoziciji nastopata skupini vladajočih in podrejnih črk. Podrejene črke v primeru »zlogotvornosti« (pravilnega tvorjenja zloga) niso le samoglasniki, ampak so lahko tudi soglasniki na neprvem mestu v zlogu. Vladajoča črka si lahko podredi eno ali več istovrstnih črk, vendar potrebuje za pravilno »zgradbo« zloga še eno izmed načelovalno-podrejениh črk ali izključno podrejениh (ы, ՚, ՚, ՚). Na ta način Kostenečki ugotavlja, da je prisotnost samoglasnikov v zlogu nujen predpogojo »zlogotvornosti«, tj. za pravilno »zgradbo« zloga (Schultze 1964: 83).

Shematični prikaz razporeditve in funkcij črkovnih znamenj bi bil naslednji:

- načelovalne črke: vsi samoglasniki, ki stojijo na besednem vzglasju;

⁸ Sam Konstantinov »pravopisni algoritem« bi si zaslužil – zaradi svoje kompleksnosti – posebno obravnavo. Na tem mestu sem se omejil le na osnovne poteze njegove pravopisne teorije, torej na tiste črte, ki so nujno potrebne za pravilno razumevanje naše pravopisne analize.

⁹ Avtor se pri opisu črk poslužuje tudi slikovitih primerjav – tako primerja ѧснот'ствѹиѧа писмена z moškimi, (само)начел'ствънѧа писмена pa z ženskami. Načelovalne črke se lahko odpravijo ven le s pokrivalom (dasija in apostrof), medtem ko se za moškega žensko pokrivalo ne spodobi, zatorej vladajoče črke na besednem vzglasju ne nosijo nadpisanih nadvrstičnih znamenj (»Skazanije«: 422).

- vladajoče črke: vsi soglasniki, ki stojijo na začetku zloga;
- podrejene črke: vsi samoglasniki, ki ne stojijo na besednem vzglasju, in vsi soglasniki v neprvi poziciji v zlogu (Schultze 1964: 80–81).¹⁰

Poleg navedenih se v »Skazaniju« in »Slovesih« nahajajo še drugi izrazi, s katerimi si je Kostenečki pomagal pri razlagi pravilne rabe znakov. Taščni izrazi so še: *съвръшително* [писме] – končna črka (tj. na besednem izglasju), *мнитеано* и *повеанително* [писме] – črka, ki nastopa v oblikah velelnega naklona, *съвръстно* [писме] – črka, ki nastopa v oblikah povednega naklona itn. Konstantinovo »zatekanje« k novim jezikoslovnim pojmom, s katerimi bi rad čim bolj ustrezno razložil rabe grafičnega znamenja, priča o tem, da se je zavedal pomanjkljivosti osnovne razdelitev črk na načelovalne, vladajoče in podrejene; le-ta namreč ne pokrije vseh »položajev«, v katerih se lahko določen grafični znak zapisuje.

2 Jezik in pravopis starejših srbskih pravnih besedil

DZ po svojem nastanku (l. 1349 in l. 1354) spada v dobo Nemanjićev (traja od pribl. 1170 do 1371), ki jo P. Ivić (1998: 28) poimenuje »uzlet srpske pismenosti i učvrščenje diglosije«. Diglosijsko nasprotje sta v tem obdobju predstavljala srbska redakcija cerkvene slovanščine (sbcsł.) in ljudski jezik – štokavski govor v pisani obliki. Srbska družba je torej v tem obdobju uporabljala dva jezikovna sistema, ki sta bila funkcionalno diferencirana – eden je bil obravnavan kot »višji«, izbran in bolj učen, drugi pa smatran kot »nižji«, enostavnejši, bolj ljudski in pogovorni (Ivić P. 1998: 29; Toporišić 1992: 33).

Verskonamembna besedila in sama liturgija sta bili lahko samo v »višjem« jeziku; raba sbcsł. pa je vendarle bila širša – tudi največji del srbske književnosti (originalne in prevedene) je napisan v tem jeziku ter večina spominskih napisov na zgradbah, nagrobnih napisov in zapisov v knjigah, ki so najpogosteje delo menihov (Ivić P. 1998: 33).

V pravnih besedilih je stanje nekoliko bolj zapleteno: sbcsł. je jezik prevedenih besedil (kot sta Skrajšana sintagma in Justinianov zakonik), medtem ko je DZ (originalno srbsko besedilo) napisan večinoma v ljudskem jeziku, z nekaj primesmi sbcsł.¹¹ V vladarskih poveljih so v sbcsł. napisani praviloma uvodni deli (aringe), ki razlagajo pobožne pobude izdajateljev dokumentov, medtem ko v sami dispoziciji prevladuje ljudski jezik. Slednji prevladuje tudi v poslovnih spisih (pisma, lastniški dokumenti in povelje srbskih vladarjev Dubrovniku). Dokumenti te vrste so nastajali predvsem v uradih vladarjev, kjer so se z administrativnimi posli ukvarjali laiki. Spisi so morali biti razumljivi vsem zainteresiranim,¹² poleg tega pa laiki običajno niso imeli izobrazbe,

¹⁰ Tej funkcionalni razlagi črk (posledično tudi glasov) stoji kot protiutež razлага glasov po kriterijih grške slovnice (γλασημά in σκηγλασημά πίσμενα; »Skazanje«: 483), ki pa je za pravopisna načela Kostenečkega brezpredmetna.

¹¹ Enako A. Belić (1960: 18–19) za akte »privatne« vsebine. P. Ivić (1998: 60) ugotavlja, da so v ljudskem jeziku napisani tudi zakonski spisi v po-nemanjiškem času, npr. rudarski zakonik despota Stefana in mestni statut Novega Brda.

¹² O jedrnatosti, enostavnosti, jasnosti in razumljivosti modernega zakonskega jezika, gl. Pavčnik-Perešić (1996: 197–200).

ki bi jim omogočala obvladovanje natančnosti sbcsl. jezika in stila (Ivić P. 1998: 34). P. Đordić (1971: 72) ugotavlja, da se že v spisih 12. st. pojavlja razlikovanje v grafiji uradovalnih dokumentov ter besedil verskonamembne vsebine (npr. Miroslavov in Vukanov evangelij). Prvo skupino namreč zaznamuje poenostavljanje grafije, npr. nezapisovanje t. i. jusov (črk, s katerimi sta se označevala nosna samoglasnika), medtem ko se v skupini sbcsl. spomenikov ti še pišejo, izgovarjajo pa ne. Poenostavljanje stcsl. grafije je torej značilno za jezik dvorskih uradov, kjer so se sestavljale povelje v ljudskem jeziku.

Kljub temu pa je jezik pravnih in poslovnih spisov težil k oddaljevanju od ljudskega jezika – vedno bolj se je ukalupljal in se s tem izogibal elementom pogovornega sloga in dialektizmom, ki bi jih lahko vnesli pisci dokumentov. Tako se marsikdaj pojavljajo klišejske formule uradniškega jezika, ki so skovane po starem slogu; poleg tega se v pravnih spisih pojavlja še tujjezično, običajno podomačeno grško pravno izrazje (Ivić P. 1998: 41).

O jeziku DZ posebej govori Irena Grickat-Radulović (Grickat 1997a). Po njenem mnenju so najstarejši rokopisi DZ pisani po pravilih pisnega izraza dvorskih uradov in po takratnih pravopisnih normah. Najstarejši rokopis (Struški prepis) ohranja precej elementov ljudskega jezika. Kaj kmalu pa se začne v pravnih besedilih pojavljati preplet dvorskega pisarskega kanona, t. i. »resavske« arhaizacije ter – kasneje – novih primesi ljudskega jezika. Kasnejše različne prepisovalske šole, različno znanje samih prepisovalcev in vse pogosteje svobodno vnašanje slovničnih in leksikalnih dialektizmov dajejo novim primerom DZ raznolik izgled (Grickat 1997a: 25).

M. Bartoš (1975: 9, 17–18) govori o prepisih DZ kot o starosrbskih besedilih, ki se ločijo med seboj po različnih redakcijskih, jezikovnih, pravopisnih in drugih značilnostih. Ob tem poudarja, da bodo pri izdajah (pri transkripciji) posameznih prepisov upoštevani »pravopis, morfologija in fonetika vsake posamezne redakcije (na primer raške, resavske), in celo njihovih variant«. M. Ivić pa v svoji analizi *h* v DZ (1956) obravnava nekatere prepise DZ celo kot spomenike »raške« pravopisne norme, kljub temu da po svojem nastanku spadajo v časovni lok od l. 1395 (Struški prepis) do prve četrte 16. st. (Prz; mogoče obravnava prepise kot »raške« na podlagi protografa, ki bi po svojem nastanku pogojno še vedno spadal v obdobje »raške« pravopisne norme;¹³ op. R. G.).

V kontekstu prepisov DZ se nenazadnje pojavlja tudi ime Konstantina Kostenečkega. Že A. Solovjev (1928: 23) ugotavlja, da je v Hodoškem prepisu »jezik prilično doteran po pravilima Konstantina Filozofa«. Podobno, vendar nekoliko bolj trezno mnenje ponuja tudi Irena Grickat-Radulović (Grickat 1981: 155), ki meni, da se Hilendarski in Hodoški prepis (ki sta delo istega avtorja) ločita od ostalih po zanimivem poskusu, da bi se DZ »prevedel« v bolj arhaičen csl. jezik (razlog za to naj bi bila želja, da bi besedilo prilagodili samostanskim potrebam). S filološkega stališča se takšna predelava vklaplja v duh »resavske« pravopisno-jezikovne reforme, ki je bila v veljavi prav v

¹³ Najboljšo osnovo za izbor primerov besedil »raškega« pravopisa (»raške« redakcije) predstavljajo spomeniki 13. st., medtem ko v 14. st. ta pravopis izgubi že dosti svoje avtonomije (Pešikan 1977: 159; prim. Jerković 1980: 22–26).

času nastanka prepisov. V teh dveh prepisih je arhaizacija jezika po vzoru na sbcsl., ki je prisotna v manjši meri tudi v vseh drugih prepisih tistega in kasnejšega obdobja, privedena na višji nivo. Vendar pa tudi tukaj ne gre za popolno prilagoditev prepisov DZ »resavskemu« pravopisu, kar potrjuje, da je bila takšna naloga verjetno pretežka.¹⁴

3 Prizrenski prepis Dušanovega zakonika

Prz ima eno najpomembnejših vlog med prepisi DZ. Prvo izdajo Prz je pripravil Stojan Novaković l. 1870 in tako predstavil neko izjemno redakcijsko verzijo DZ (za njim sta rokopis objavila še T. Zigelj ter K. Jireček; Bartoš 1975: 5–6).

Čeprav ne gre za najstarejši prepis DZ (prva četrtina 16. st.), Prz vsebuje največ členov DZ, ki ohranjajo prvotno besedilo ter originalni vrstni red brez kakršnihkoli poskusov sistematizacije (Solovjev 1928: 19–21, 36). Solovjevo mnenje potrjuje tudi M. Pešikan (1997: 11–12), ki ugotavlja, da – čeprav šele osmi po dataciji in čeprav ponekod poškodovan zaradi napak prepisovalca – Prz predstavlja najbolj avtentično pričevanje o sklopu prve verzije DZ (tiste, ki ni bila spremenjena niti v času carja Dušana). Njegovo starost naj bi poleg zgoraj navedenih razlogov potrjevala tudi izvorna oblika carjevih določil (»*карство ми*«), ki se pojavlja v Prz ter v Struškem prepisu, medtem ko se v drugih prepisih pojavlja t. i. »indirekten stil« (»*каръ, careвъ*«; Solovjev 1928: 38).

Prz kodeks vsebuje na 165 papirnatih listih (nekaj jih manjka na začetku, na sredini in na koncu), poleg DZ, predvsem cerkvenopravna besedila.¹⁵ Na listih velikosti 22,2 X 16 cm se nahaja 24 vrstic besedila (besedilo je velikosti 15,5 X 10 cm), v mlajšem delu (listi 157–165) je 23 vrstic besedila (velikost 15,2 X 8,8 cm). Kodeks je torej sestavljen iz dveh delov – starejšega, do lista 157 (iz prve četrtnine 16. st.), ter mlajšega, naknadno vstavljenega dela (listi 157–165), iz sedmega oz. osmega desetletja 16. stoletja. Danes ga hranijo v Narodni knjižnici Srbije (Stefanović 1997: 157–160).

4 Pravopisna analiza Prz prepisa DZ

Obravnava pravopisa je omejena na drugi del DZ (148^v – 156^v). Nekaj manj kot 18 strani (17 strani + 8 vrstic na str. 148^v) rokopisnega besedila, ki se začnejo z »*вълкто, съгълдиктвъ, ъз*« (148^v/16) in končajo s »*кто грък*« (156^v/24), predstavlja del zakonskih odločb (od člena 136 do člena 186), ki so bile sprejete na zboru l. 1354 in pridružene prvemu delu DZ iz l. 1349. Izbiro te zaključene celote za analizo upravičuje tudi dejstvo, da se sam DZ nahaja v drugem delu »kodeksa«. Verjetno (ne zagotovo) je zaradi tega vpliv csl. elementov iz grških pravnih besedil (sploh Skrajšane sintagme in Justi-

¹⁴ Kljub temu mnenju A. Solovjeva in I. Grickat-Radulović pričata o napačnosti izhodiščne ideje M. Ivić o »raskosti« prepisov DZ (vsaj kar se Hodoškega prepisa in kasnejšega Prz tiče).

¹⁵ Prizrenski prepis DZ spada v starejši del kodeksa in se nahaja na straneh 131^v–156^v. Sestava kodeksa: pregled vsebine, besedilo Skrajšane sintagme, Pravila sv. Ivana »Postnika«, odlomek iz Sintagme, vprašanja in odgovori sv. Vasilija o cerkvi, Justinijanov zakonik, DZ, krajše pravilo v zvezi s postom ter poslanica patriarha Genadija (Stefanović 1997: 157–160).

nijanovega zakonika) na drugi del DZ manjši kot na prvi del zakonika, ki se nahaja neposredno za prevedenimi besedili (in sta ga logotet ali dijak prepisovala takoj za njimi). Prepisovalec je lahko, nevede, dosledneje sledil besedilu predloge.

4.1 Obravnava pravopisa Prz je omejena na zapisovanje nekaterih črkovnih znamenj, ki so značilna za »resavski« pravopis (ta [t], e, ie, ē, ī, ū, pajerčik [], š in ū), in glasovnih vrednosti č in đ, njuno označevanje je v »resavskih« besedilih namreč specifično (glede na druge prepisovalske šole – prim. Jerković 1972, 1974, 1983 in Grošelj 2004b; po tem se pričujoča analiza nekoliko loči od analize v Grošelj 2004a). Najprej je podano »pravilo« zapisovanja grafičnega znaka v obliki, kot se pojavlja v »Skazaniju« (Jagić 1885–1895); le-temu sledi pravilo iz »Sloves« (Angelov 1967b), skrajšane verzije pravopisne razprave »Skazanije«. Po obeh pravilih sledi analiza zapisovanja določenega grafičnega znaka v Prz ter krajši zaključni komentar.

4.1.1 Ena izmed osnovnih črt, ki določajo tip pravopisa v srbski srednjeveški pismenosti, je zapisovanje znakov za prejotirana glasova *ja* in *je* – tj. ta in ie (Jerković 1972: 4).

4.1.1.1 Kostenečki o znakih ta in ie pravi, da se v srbskem pravopisu uporablja v večji meri kot v bolgarskem jeziku (силни ѕ та ѕ сръбъскыи юзъиъ пръстъранъчиши є вългаръскаго), saj se zapisujeta tako na besednem vzglasju kot v sredini besede, medtem ko se v bolgarskih besedilih nahajata le na besednem vzglasju. Znak ta torej lahko najdemo na besednem vzglasju (тако таиси, таоръ, таси) kot tudi na izglasju, kjer ima morfološkorazlikovalno vlogo: tako recimo ёдинала pomeni ž. im. ed. ‘edina’, medtem ko se ёдинала nanaša na dva moška (m. im. dv. ‘edina’) – съ та двъ мояжка гле, съ ѿ женој ёдинао (»Skazanije«: 407, 416).

O znaku ie Kostenečki pravi, da je načelovalna in podrejena črka, ki se pojavlja v srbskem jeziku predvsem zaradi njegovih fonetičnih lastnosti (начинъа ѹ покараетсѧ рѣнъ поимоши сръбъскаго юзъика), ki jih ponazorji z zapisom črke ie v besedah: гни, ѿ ни, кони itn. Konstantin v zvezi s pisanjem znaka ie poudarja tudi ločevanje izrazov юзъика ‘narod’ (енод) in юзъика ‘jezik’ (глоса) in zagovarja pisanje osebnega imena Eva z євка (izraz ‘ženska’ se v hebrejščini namreč glasi євка), namesto pisanja – po srbski maniri – z євка. Znak ie se v srbskih pogosteje kot v bolgarskih besedilih zapisuje tudi na besednem izglasju (въ съвръшени, сърбъ покорени, ѹ зачелък вешише дасъпложени ѹматъ въ сръбъ). Znak ie ima v načelovalni poziciji vedno nadpisana ali dasijo ali apostrof: юзъика (apostrof); приведътсѧ даси въ сърбъ ие (dasija; »Skazanije«: 405–407, 416).

O є govori Kostenečki izključno kot o načelovalni črki (kakor da bi bil є znak, ki bi se lahko zapisoval le na besednem vzglasju) – vendar le z nadpisanim dasijo ali apostrofom; primeri: єдино єже въмъ; єдина єтъ; ємъже єстъ; єже въ; ємъмъ; євка itn. (»Skazanije«: 415).¹⁶

¹⁶ Pojavljanje »velikega ligurnega« e v prepisu »Skazanija« (po Jagić 1885–1895) je nepredvidljivo. V razdelku, kjer Kostenečki govori o znaku є v načelovalni poziciji (»Skazanije«: 415), se e pojavi trikrat: єдино єже въмъ /.../; єдина єтъ in євутъ, medtem ko je v vseh ostalih primerih na načelovalni poziciji zapisan e. Sam Kostenečki v »Skazaniju« ne podaja pravopisnega pravila za zapisovanje znaka e.

4.1.1.2 Tudi v »Slovesih« je znak **ta** predstavljen kot načelovalna črka (тако, та́вление, тасли) in kot končna črka (съвръшитељно); na besednjem izglasju ima znak **ta** morfološkorazlikovalno vlogo: **твоя**, **моя**, **своя** (m. sp. dv.) proti **твой**, **мой**, **единъ** (ž. sp. ed.); (»Slovesa«: 218–219).

Znak **и** v »Slovesih« nastopa kot **залично**, **съвръшитељно** in **начелно** [писмъ]. Znak **и** naj bi sestavili sami Srbi (zaradi potreb lastnega jezika) iz znakov **и** in **е**; Bolgari in Grki naj namreč ne bi potrebovali te črke (българомъ и гръцолъ нѝ на единъ потрѣбъ є). Zapisuje se v besedah, kot so: **нѣмъ**, **коне**, **твои**, **моя**, **глаголиене**, **селиене**, **и** и **и** [къстене, огчеие, огпаси] є (»Slovesa«: 216, 218).

Razlikovanje med **и** in **е** v »Slovesih« se kaže v novi luči glede na »Skazanije«, saj se **и** zapisuje **и**зъкъ **единъ** ‘jezik’ (im. ed.) proti **и**зъкъ **многъ** z znakom **е** (im. mn.) – razmerje med zapisovanjem znakov **и** in **е** na besednjem vzglasju torej ni več pomen-skorazlikovalno kot v »Skazaniju«, temveč je morfološkorazlikovalno (znotraj morfo-loške kategorije števila: *ednina* proti *množini*). Na tem mestu avtor našteje tudi prime-re **и** na besednjem vzglasju (ѓѣвъ, єже, елико, ємъже, єлисавет, єлевъ итн.) ter obravna-va razliko med izrazoma **единороднии** (prid. dol. obl. m. im. ed.) ter **единороднии** (prid. dol. obl. m. im. mn.). Primeri **и** в poziciji podnjene črke: **свѣтыи** є, **на** **нѣсехъ**, **презвѣтъ**, **погребене**; **сѣ**, **врѣтѣ**, **сѣ**, **селиене** itn. (»Slovesa«: 215–217).

4.1.1.3 V »resavskih« besedilih je glasovna vrednost *ja-* na besednjem vzglasju vedno pisana z znakom **ta**; tovrstni pravopis je na srbskem področju ustaljen že od »raške« redakcije naprej (13.–14. st.) in pri določanju tipa pravopisa nima ključnega pomena (Jerković 1972: 4; prim. Grošelj 2004b: 6–8). Za pravopisno analizo je zani-mivo zapisovanje znakov **ta** in **а** za samoglasniki ter palataloma *l'* in *n'*.

a) V položaju za samoglasniki se pojavlja tako znak **а** (»resavski« princip) kot tudi **ta** (»raški« princip). Znak **а** v posamoglasniškem položaju (po »resavskem« pravopi-su): ср. им. мн. прѣтвѣренъ 148^v/11–12; ter v fonetično nekoliko nepričakovanih oblikah: glag. oblike 3. ed. сед. даа 133^r/10, 140^v/2 (7 prim.) in prid. oblike ž. им. ed. шѣлии 139^r/3, похвѣлъ 143^v/23. V celotnem spomeniku sem našel samo en primer znaka **ta** v položaju za **а**: наїхали 144^r/2.

Posebno mesto zavzema »resavski« način zapisovanja zloga *-ija(-)* z *-иа-* (proti »raškemu« *-иа-*): согдїа 149^r/6–7; 150^v/22; 155^r/10–11, 15; шпърчїа 153^r/2, 3–4; севрѣдїамъ 151^r/13; кіефалїа 152^r/3; кіефалїамъ 152^r/7; кіефалїамъ 155^v/15; согдїамъ 156^r/10; согдїа 150^r/18; согдїахъ 155^r/10; согдїахъ 155^v/21; кіефалїахъ 156^v/8; согдїами 153^r/9; шѣлиенъ 150^v/15; повелїни 156^v/19; пїамъ 154^v/6 itn. Od tega tipa pravopisa odstopajo samo 3 »raški« zapisi: пїаници 154^r/1, 4 ter пїаница 154^r/1.

Za **о** se dosledno pojavlja znak za prejotirani **ta** (10 prim.): **котъ** 152^r/12, **котъ** 152^v/9, **котъ** 137^v/15, **погаѣсъ** 137^v/9; medtem ko se za **е** in **о** pojavlja zgolj **а**: **ѣрхїе** 132^r/8, **їѡаникїемъ** 131^v/19–20 (v drugem primeru je zapis z **а** fonetično upravičen).¹⁷

¹⁷ Prepisovalec Prz je bil nedosleden pri zapisovanju oblik števnika stcsl. **иедиинъ**, saj jih zapisuje z vzglasnim **е-единъ** 156^v/15, **единога** 151^v/23) in **е-едининъ** 142^r/13, **единога** 151^v/23, **едине цркве** 135^v/6). Enako velja za oblike veznika *jer*.

b) Za jotiranimi *l'* in *n'* se dosledno pojavlja zapis z znakom *ia*. V celotnem Prz sem našel 21 primerov sklopa *ia* in 11 primerov sklopa *ia*. Navajam nekaj primerov: *воля* 143^v/19, 148^v/1; *землѧ* 135^v/24, 145^v/23; *и спрѣвѣтѧ* 155^v/23 ter *шкољна* 149^r/14, 152^r/12, 17–18; *шгни* 150^v/18; *гни* 131^v/15; *кни* 143^r/3, 144^v/17 itn. Edini primer odstopanja: *проклѣнѧ* 132^v/3–4.

4.1.1.4 Za pravopisno analizo je zanimivo tudi zapisovanje znakov *ɛ*, *ɪ* in *ɛ* na besednem vzglasju (glasovna vrednost *je*), v posamoglasniškem položaju ter za palataloma *l'* in *n'*.

a) Na besednem vzglasju se zapisujejo vsi trije znaki. Najpogosteje se v tem položaju nahaja znak *ɛ* (z nadpisanim apostrofom – *spiritus lenis*); primeri: *ѣгња* 149^v/15; *ѣдња* 156^r/15; *ѣднога* 151^v/23; *ѣре* 152^v/3; 153^v/3; *ѣре* 153^r/23; 153^v/6; *ѣр* 152^v/22; *ѣзыкъ* 153^v/8 itn.

Redkeje se na tem položaju pojavlja veliki ligurni *ɛ*, ki je vezan samo na določene lekseme: *ѣрѣтигъ* 133^v/12; *ѣрѣси* 132^v/10; *ѣрѣтизъ* 133^v/11; *ѣпкпа* 133^v/10; *ѣпкпъ* 134^v/20; *ѣпкпъ* 135^v/5; *ѣмъцъ* 142^v/2; *ѣмъци* 145^r/24; *ѣмъствъ* 145^r/20; *ѣмъствъ* 145^r/23; *ѣднѣ* 142^v/13; *ѣднога* 151^v/23; *ѣднѣ* 135^v/6; ¹⁰veznik *ѣре* 142^v/9; 147^v/20; 152^v/3; *ѣр* 152^v/22; *ѣре* 153^r/23; 153^v/3,6; *ѣци* 154^v/4. Z glasovno vrednostjo *e* je znak *ɛ* morda uporabljen le v *ѣк'саф'си* 136^v/11 (sb. *egzarch*). Na besednem vzglasju je nad ligurnim *ɛ* nadpisani znak za *spiritus lenis* (apostrof), redkeje *spiritus in* znak za akut.

Za »raški« pravopis značilni znak *ɪ* je na tem položaju redek: *і* 148^v/18, 22 (v analiziranem delu Prz je 20 prim.); *і* 150^r/7 (6 prim.). Izraza *і* in *і* zaznamujeta 3. ed. sed. glagola *stcsl.* *и*ти: *и*стъ.

b) V posamoglasniškem položaju (na mestu *stcsl.* *і* in *ia*) prevladuje »resavski« način zapisovanja z *ɛ* (predvsem za znakom *ї*, manj za *о*, *ѹ*, *и* in *ќ*). Navajam nekaj primerov: *чїга* 149^v/26; *чїега* 153^v/17; 156^v/11; *ничїга* 149^r/12,16; *чїемъ* 148^v/9; 149^v/23; *ничїе* 151^v/12; *чїе* 155^r/8; *прїемани* 149^r/11; *прїєль* 153^v/17; *прїєти* 153^v/16; *прїникюриє* 150^r/10; *гоѹсарїе* 150^v/11; *златарїе* 154^v/2; *людїе* 155^r/1; *ѡпрадв'їе* 151^r/24; *соѹдїе* 149^r/5 (12 prim.); *кїфалїе* 151^v/24; *кїфалїе* 152^v/9, 153^v/9; *ѡвличенїе* 150^v/5; *ѡпрадданїе* 150^v/16; 153^v/2; *гравиленїе* 149^v/13–14; *вїе* 154^v/11. Presenetljivo se sklop *-їе-* pojavlja v samostalniku *блїсттипоѹтїе* 151^v/19 in v obliki kaz. zaimka *сїга* 153^v/18; 156^v/23, medtem ko se v primeru *чиен* 155^v/16; 156^v/1 namesto predsamoglasniškega *ї* pojavlja znak *и*. Drugi posamoglasniški položaji: *коѥи* 150^r/1; 154^r/23; *коѥ* 152^r/17; *сѡе* 152^r/8; *сѡе* 155^v/13; *ѹ жечи* 149^v/6; *прѣемъ* 156^v/6–7.

»Raški« pravopis zasledimo v os. glag. oblikah *прѣчиоі* 148^v/21; *прѣчиоі* 155^v/13; *иев'їрої* 153^r/10; *ѡвличенїе* 155^v/14; *стої* 154^v/2; 155^v/8; *ѡпладающїе* 150^v/13; *коѥ* 150^r/18; 153^v/5; v zaimku *коѥ* *любо* 150^v/21. V vseh navedenih oblikah ima znak glasovno vrednost *je*. Izglasni *і* stoji pogosto pod gravisom – znak *‘*.

Veliki ligurni *ɛ* je trikrat (ves Prz!) zapisan tudi v posamoglasniškem položaju (besedno izglasje): *сѡе* 149^v/3; *кїфалїе* 151^v/24; *ѡвличенїе* 150^v/5.

c) V položaju za palatalnima *I'* in *n'* se skoraj dosledno pojavlja znak **и**. Nekaj primerov: **грађеније** 149^v/13–14; **глје** 153^v/8, 11; **коўпленнице** 155^v/3; **земље** 155^v/4–5; **оўчиниени** 148^v/5; **ниѓоре** 149^v/14–15.

4.1.1.5 Glede na pravila Kostenečkega se mi zdi manj verjetno, da bi zapisovanje znakov **и** (**и**, **и**, **и** in **и** v Prz (in »resavskem« pravopisu) temeljilo na »Skazaniju« ali »Slovesih«. Na besednem vzglasju se v Prz na mestu glasovne vrednosti *ja* dosledno zapisuje znak **и**, v posamoglasniškem položaju pa se izmenjujeta »resavski« (**и** za *и*, **и** ter po en primer za **и** in **w**) in »raški« način zapisovanja (**и** za **o**). Težko bi torej sklepali, da imata znaka **и** in **и** v tem položaju morfološkorazlikovalno vlogo (zapisovanje je vezano na določeno fonetično okolje – **и** tudi za mehkima *I'* in *n'*). To tezo podpira tudi zapisovanje znakov **и**, **и** in **и** v Prz. Zapisovanje znakov **и** in **и** na besednem vzglasju v »Skazaniju« in »Slovesih« temelji na pomenskorazlikovalnem oziroma morfološkorazlikovalnem principu, česar ne moremo enačiti z »resavskim« načinom zapisovanja. Glasovna vrednost *je* se v »resavskih« besedilih na besednem vzglasju in v posamoglasniškem položaju označuje z **и** ali **и** (ki ga Kostenečki ne omenja; na besednem vzglasju je znak **и** vezan na določene lekseme). Raba znaka **и** je omejena zgolj na skrajšano obliko 3. ed. sed. glagola **сbcsl. быти**, na manjše število besed (tudi v posamoglasniškem položaju) ter na označevanje mehkosti jotiranih *n'*, *I'* (slednje je prevladujoča značilnost srbskih cirilskih spomenikov od tretje četrtrine 13. stoletja naprej).

4.1.2 Eden izmed prepoznavnih znakov »resavskega« pravopisa je tudi *и*.

4.1.2.1 Znak *и* se pojavlja v pravopisu Kostenečkega v glasovni vrednosti *i* (ob **и**, **и** in **и**). Glede na to, da je potrebno navedene znake ločevati, kar priča o sovpadu glasovnih vrednosti (po različnih fonetičnih razvojih), ki so jih nekoč ti znaki predstavljeni, Kostenečki takole oriše pravilno zapisovanje znaka *и*: znak *и* je tako načelovalna kot tudi končna črka, ki pa se ne zapisuje na skrajnem besednem izglasju¹⁸ (**начел'но и съвръшител'но, нѣ нѣ въ кон'цъ съвръшител'но**; »Skazanije«: 408, 411).

a) Kot **съвръшител'но** [пíсле] se nahaja v primerih: **гаврїйль**, **димитрїе**, **цирїе**, **елвение**, **вкїтїе** itn.; v primerih, ko črka *и* nastopa kot **съвръшител'но** in hkrati kot **покорител'но** [пíсле] (podrejena črka), se morata nad njo zapisovati dve piki ali zrnci.

b) Znak *и* se zapisuje tudi na začetku besede – na besednem vzglasju¹⁹ in takrat nosi, kot vsi ostali samoglasniki v tej poziciji, dasijo ali apostrof: **іѡан'иње**, **іѡакїиње**, **іѡїиње**, **іѡсїиње**, **іѡакѡвъ**, **іѡїда** (»Skazanije«: 411, 415).

¹⁸ Čeprav besedilo »Skazanija« izkazuje rabo znaka *и* v poziciji pred *j* in samoglasniki, le-ta ni nikjer natančno opisana, kljub temu da gre za pomembno dejstvo (op. R. G.).

¹⁹ Znak *и* kot načelovalna črka (na besednem vzglasju) se pojavlja predvsem v t. i. **велїкыи г҃лїк** (глаголић), tj. v lastnih imenih tujega izvora (op. R. G.).

4.1.2.2 Podobno zastavljeni pravopisno pravilo najdemo tudi v »Slovesih« (str. 219), le da se tu znak i tako na besednem vzglasju (начέно [писан]; primeri: и́сифъ, и́уда, и́саакъ, и́шийъ itn.) in v podrejeni poziciji – znotraj besede (покоритено [писан]; primeri: га́брíйль, га́брíйль, рафáйль, цéре, ёлкеніе itn.) zapisuje z eno nadpisano pikto (ali celo z naglasnim znamenjem).

4.1.2.3 V Prz se znak i uporablja skoraj dosledno v predsamoglasniškem položaju, in sicer pred u, e, a ter pred črko o. Na tem mestu obravnavam zgolj primere zapisovanja sklopa -ii-.

Sklop -ii- se upravičeno pojavlja v naslednjih oblikah: со́дии 153^r/13; сёдии 153^v/4; со́диик 155^v/11; прёми 149^r/16; прочи 149^r/15; ѿвличи 150^v/5; ѿвровани 151^v/4; иици 155^v/24; sam. m. rod. mn. ло́дии 153^v/16; 156^v/7; ž. rod. mn. ста́пии 154^r/8-9; со́дии 155^r/17-18; 156^r/14; 156^v/21. V navedenih oblikah sklop -ii- označuje sekvenco, ki se je že v stcs. zapisovala kot -ии-. Znak i skoraj zagotovo označuje ^{i²⁰} v sekvenci -iji- oz. -ijib- (znak u označuje -ji- oz. -jb- [že v stcs.]), ne pa sklopa ij- (po Grickat 1997b: 164).

Sklop -ii- se pojavlja tudi v os. glag. oblikah – 3. ed. sed. (besedno izglasje): же́ни 151^v/5-6; прёи 153^v/3; ѿспра́ви 153^v/11; со́дии 154^r/16; 155^r/12; ѿсо́дии 156^v/2. V navedenih primerih sklop -ii- mogoče zaznamuje dolgi -i(-) v sedanjih oblikah glagolov IV. sed. vrste (Grickat 1997b: 164; Belić 1962b: 27), vendar moram poudariti, da so v Prz pogostejše oblike z »enojnim« izglasnim -i (prim. Grošelj 2004a: 56).

Nekoliko bolj »nenavadno« je zapisovanje dvojnega -ii- v členici -зи- (členica -зи- -и [-zi < ide. *-gi₂] se večinoma dodaja oblikam kaz. zaimkov съ, тъ, овъ, онъ; Belić 1962a: 129-130); primeri: ти́зи 148^v/14; ти́зи 150^v/13 (6 prim.); ти́зи 151^v/4; ти́зи 152^r/7; ти́зи 154^r/15; та́кози 150^v/5; ѿни́зи 149^v/16; ѿнога́зи 153^r/4-5; ѿнóмоги́зи 153^v/12. Pisanje sklopa -ii- v členici -зи- [v Prz se pojavlja tudi oblika -зи] bi lahko predstavljalo maniro, ki izvira iz (za sbcs. značilnega) dvojnega i (Grickat 1997b: 165). Sem mogoče spadajo tudi nepričakovane sam. oblike m. im. mn. ѿвреници 149^r/18 in m. tož. mn. ло́дии 149^r/23; 153^v/16.

4.1.2.4 Čeprav se znak i v »Skazaniju« in v »Slovesih« zapisuje kot ustreznica znaka u predsamoglasniškem položaju in pred j (značilno za »resavski« pravopis), ta položaj ni nikoli eksplisitno omenjen (znak i je obravnavan kot načelovalna in končna črka, ki nikoli ne stoji na besednem izglasju). V Prz se znak i dosledno zapisuje v »resavskem« predsamoglasniškem položaju in pred j, kar verjetno ni posledica Konstantinovega pravopisnega pravila.

4.1.3 Zanimiva »resavska« pravopisna črta je tudi način označevanja mehkosti palatalov č in đ (po tej se »resavska« besedila ločijo od »zetsko-humskih« in zgodnjih »raških« zapisov).

²⁰ Znak i (kot tudi u v stcs.) se pojavlja tudi mestu t. i. reduciranega i< *b (v skupinah *-bji[со́дии], *-bjb- [rod. mn. со́дии], *-bjc [ѡвличи] itn.; Đordić 1971: 214).

4.1.3.1 Kostenečki nikjer ne podaja eksplisitnega pravila za zapisovanje palatalov *ć* (sb./hr. refleks jotacije **t*’, palatalizacije skupin **kti*/-, **gi*/- ter palatalnega *k*’ v grških izposojenkah) in *đ* (sb./hr. refleks jotacije **d*’ ter palatalnega *g*’ v grških izposojenkah), vendar v »Skazaniju« zasledimo opazke, ki se tičejo njihovega zapisovanja. V sklopu pravila o zapisovanju znaka *и* Kostenečki graja pisanje besede [*neće*] z *иеки* namesto pravilnega *иеке* (izraz *иеки* bi bilo – po njegovem mnenju – potrebno brati kot *иек и*; Jagić 1885–1895: 495), medtem ko avtor »Sloves« (str. 218) zatrjuje, da se v Srbiji napačno zapisujeta (растлѣкають сим) izraza *и* ali *иес[ти]ки* (kratka oblika 3. ed. sed. glagola *хотѣти*), saj bi bilo pravilno pisati *и* – po grški maniri. V razdelku o zapisovanju znaka *и* pa Konstantin vztraja na pravilnem zapisovanju dat. ed. *и́ю* *и́оргю* (*Durđu*) proti nepravilnima *и́оргю* in *и́оргю* (»Skazanije«: 406).

4.1.3.2 V Prz se mehkost palatalov *ć* in *đ* označuje s sklopi *и/г + и/е, и, г/о* in *ы*. Navajam nekaj primerov za *ć*: *влѣстѣличициемъ* 149^r/20; *иеки* 148^v/5; 151^v/3; *коўки* 149^v/4; *иѣфдалиѣ* 152^r/9; *иѣ* 136^v/7, 140^v/17; *иѣке* 140^v/24, 140^v/9; *иѣпалиѣ* 139^r/22; *прѣликиюриѣ* 150^r/10; *коўкио* 149^v/15; *плакиаю* 151^v/14; *коўкиа* 138^r/17; *вракиаю* 145^r/21; *коўкѡмъ* 136^v/1-2; *влѣстѣличициъ* 136^r/22-23; *приквиѣ* 137^v/9; *коўкы* 143^v/11,12; *иеки* 151^r/6. Primeri za *đ*: *иѣгю* 151^v/12; *иѣлагиѣръ* 152^v/7; *такегиѣръ* 153^r/19; *иагиѣ* 150^r/1; *иѣгю* 151^v/12-13; *иѣгъю* 152^r/11; *иѣагиа* 152^r/16-17; *иѣгъти* 137^v/15; *иѣгътиинъ* 139^v/2; *иѣгъти* 145^v/12; *иѣгъти* 147^v/17.

4.1.3.3 V sbcsl. so obstajale tri možnosti označevanja mehkosti *ć* in *đ* in *г* (»raški« in »resavski« pravopis), *и* in *и*, *и* in *и* (ki zaznamujeta »zetsko-humski« pravopis in bosanske cirilske spomenike). Označevanje mehkosti palatalnih soglasnikov s prejotiranima *и* in *и* se je dokončno uveljavilo še v »raških« spomenikih iz 14. st. in je značilno za urejeni »resavski« pravopis. V Prz se mehkost soglasnikov *ć* in *đ* označuje s *и/г* v sklopu z znaki *и/е, и, г/о* in *ы*. Najbolj problematičen v tem primeru je sklop *и*, saj Konstantin eksplisitno graja zapis *иеки* za označevanje mehkosti palatala *ć* (sb. *неće*), kljub temu da dovoljuje zapis *иоргю* za označevanje mehkosti palatala *đ* (sb. *Durđu*).

4.1.4 V »resavskih« besedilih se je poleg že obstoječih znakov za polglasnik (po sovpadu starih polglasnikov v 11. st.; Ivić 1991: 15–16) – tj. *и* in pajerčik ‘, začel uporabljati tudi znak za trdi polglasnik *и* s posebno glasovno vrednostjo.

4.1.4.1 Znak *и* je po Konstantinovem mnenju končna črka²¹ (*съврѣшително писмѣ*), ki skrbi, da meja med besedami ostaja jasna (podobno funkcijo imata dasija in apostrof na besednem vglasju, če se tam nahaja samoglasnik) – brez *и* bi stavek *павль // иде* *въ сѣнице* prebrali napačno, in sicer kot *павльде въ сѣнице*; ostali primeri znaka *и* kot končne črke: *моякъ, пѣтъ, юнъ* itn. (»Skazanije«: 403–404).

²¹ Vloga znaka *и* kot končne črke, ki označuje soglasniško besedno izglasje in s tem skrbi, da meja med besedami ostaja jasna, dokazuje, da znak *и* na besednem izglasju nima nobene glasovne, ampak le pravopisno vrednost (op. R. G.).

V pravopisni razpravi Kostenečkega v odnosu do znaka ќ ne nastopa znak ќ (za star mehki polglasnik) temveč znak ' (sb. *pajerak*, sln. *pajerčik*), ki predstavlja opust znaka ќ (zapisoval naj bi se na mestu polglasnika v šibki poziciji; op. R. G.); znaka ќ in ' sta definirana kot ' вѣлїкыи и ' мѣлїи. Konstantin skuša predstaviti rabo pajerčika pomenskorazlikovalno do ќ – tako naj bi po njegovem mnenju вѣнїже оўпова' (verjetno вѣнїже kot вѣн 'van') dobesedno pomenilo 'imel sem zaupanje vanj', izraz вѣнїже pa 'zunaj' ali 'ven' (prislovnodoločilno вѣнїк oz. вѣнїк изврѣжениe). Ena izmed funkcij znaka ' naj bi bila tudi označevanje besednega izglasja nekaterih tujih samostalnikov, kot sta дѣлъ in кѣпарїс'. Še enkrat je potrebno poudariti, da znak ' spada med tri črke (pogojno štiri – ѕ, ѿ, ѩ ter ѕ), ki niso načelovalne, temveč samo podrejene – ne morejo torej stati na besednem vzglasju, ampak le na besednem izglasju ali sredi besede (»Skazanje«: 404, 418, 426); kljub temu pa znaki ѕ, ѿ, ѩ, ѕ oziroma njihove glasovne ustreznice ohranjajo funkcijo »zlogotvornosti« (вѣнїкъ єїмѹ си' єстевъ сѣлѹга'; »Skazanje«: 418). K. Kuev (1950: 41) domneva, da se je Kostenečki zavzemal za pisanje znaka ќ le znotraj besed (kjer se je vokalizirani polglasnik tudi izgovarjal) in za pisanje znaka ќ na besednem izglasju, čeprav besedilo »Skazanje« te domneve ne potrjuje.

4.1.4.2 Obravnavna pravilnega zapisovanja znakov ќ in ' se v »Slovesih« popolnoma ujema s predstavljivo njunega zapisovanja v »Skazaniju«. Razlika med pravopisnima »praviloma« je v tem, da v »Slovesih« namesto znaka ќ (znak za star trdi polglasnik) nastopa ќ (znak za star mehki polglasnik). Le-ta ni nikoli начéлно слóво, нїкъ повинователно и съврьшително (ni načelovalna črka, temveč podrejena in končna), kot v primerih: мѣжъ, юнь, пѣтъ, пâвль itn.

Мѣлїи єр҃цъ, torej ' (pajerčik), se uporablja v naslednjih primerih: нїм'жъ, нан'жъ, ил'жъ, фини'шъ, дѣлъ, кѣпарїс' itn. Znaka se ne zapisuje na istih mestih v besedi, zato juno zamenjevanje predstavlja pravopisno napako (»Slovesa«: 215).²²

4.1.4.3 V Prz se poleg znakov ќ in ' nahaja tudi znak za star trdi polglasnik ѩ, pisan po pravilih »resavskega« pravopisa (znak ѩ je značilen za »resavski« dvojerov pravopis).

Znak ѩ se pojavlja v predlogih вѣ, кѣ, сѣ in v vezniku нїкъ: вѣ 148^v/16 (v drugem delu Prz se nahaja le en zapis z вѣ, ker je ta v ljudskem jeziku že prešel v u – v Prz grafično 8/оџ); кѣ 148^v/16, 19; 148^v/2; 150^v/6; 152^v/10; сѣ 148^v/24; 149^v/1; 149^v/2; 152^v/17, 19; 153^v/8; 156^v/14; нїкъ 151^v/24. V veznikih вѣ, кѣ, сѣ znak ѩ najverjetneje predstavlja zapis vokaliziranega *ъ > a: va, ka, sa, kar je značilnost sbcsł. izgovora (okvirna glasovna vrednost). V vezniku нїкъ (celoten Prz potrjuje zapis нїкъ) se znak ѩ verjetno zapisuje zaradi polglasnika v krepkem položaju (prim. Jerković 1983: 33).

Prav tako se znak ѩ pojavlja na mestu starega stcsł. ѩ v skupini вѣс- (stcsł. zaimki вѣсъ, вѣсакъ, prislov вѣсъгда) in v predponi сѣ-: вѣсакъ 156^v/21; 156^v/24; вѣсакъ

²² V besedilu »Sloves« se pojavlja tudi znak ѩ (kljub temu da v prepisu ni pravila o njegovem zapisovanju), in sicer v predlogih (dokaj dosledno) ter znotraj besede (na tej poziciji prihaja do večjega mešanja z znakom ѩ). Po tej značilnosti bi prepis »Sloves« lahko uvrstili med »resavsk« besedila (ortografije prepisa »Sloves« sicer nisem analiziral; op. R. G.).

148^v/22; 152^v/15; 155^r/19; въсáка 151^r/4; въсáке 153^v/9; 154^v/13; въсáкомъ 148^r/20; въсе 149^v/8; въсé 149^v/3; 150^r/7; въсé 150^v/13; 150^v/1; 152^v/10; 155^r/21; въсéхъ 149^v/20; въсéхъ 152^v/17, 19; въсéхъ 155^r/22; 152^r/3; съвръшити 148^v/1; съвръши 153^r/7; съвръш 155^v/17-18, 19; съвръшили 153^v/3-4; съвръфъ 149^v/1; съвръфа 153^v/18; съда 150^v/21; съдъ 156^v/23; съмръти 154^r/3. Verjetno je potrebno v zgornjih primerih vzglasni skupini въс- in съ- brati kot *vas- oz. sa-* po sbcsl. izgovoru – tovrstno pisanje je namreč predstavljalno »resavski« pravopisni uzus (Đordić 1971: 208; Jerković 1980: 27–28; 1983: 33–47).

Ostali zapisi z znakom тъ se pojavljajo na mestu sb./hr. refleksa *a* < psl. *ъ/*ъ: тъни 148^v/1; тъзи 152^r/7; лъжно 148^v/10; лъжшъ 153^v/23; къдъ 153^r/7; оъ тъмнициоъ 154^r/9; 156^v/11–12; тъмнице 156^v/17; тъкъмо 154^v/11; 155^v/19; 156^r/24; пърца 155^r/13 (običajno въ).

4.1.4.4 Zapisovanje znakov ќ in ' v Prz

a) Grafični znak ќ se običajno zapisuje na besednjem izglasju, v kolikor se beseda končuje na soglasnik (izjemoma – v gosto napisanih delih, sploh v predlogih, ali v okrajšavah – sta znaka тъ in ќ izpuščena: с кнýгомъ 148^v/2; с кы́мъ 149^r/2; юмъ 153^v/7; с плеñишъ 149^v/8; юс тъмнице 154^r/10; ѿпéт 149^v/8 [proti ѿпéть 148^v/2] itn.): къ влáстгéловъ 148^r/19; веñикъмъ 148^r/20; мáлиниъ 148^r/20; кнýгомъ 148^v/2; градовоњъ 148^v/5; юниъ 148^v/6; вóдниъ 148^v/7; гнъ 148^v/7; цръ 148^v/7; юнъ 148^v/8; ѿчéмъ 148^v/9; аћрооп'хомъ 148^v/16; ѿподаръ 148^v/17; прѣзакóнъ 148^v/18; мéрооп'хъ 148^v/22; свойниъ 148^v/23; ѿподаромъ 148^v/23–24.

Grafični znak ќ se dosledno zapisuje tudi ob srbskem zlogotvornem *r* (ki se razvije iz psl. nesonantičnih *ръ, *ръ in sonantičnih *ъr, *ъr, ki so v jslov. jezikih sovpadli; Babić 2000: 159), in sicer v zaporedju -ръ- (zapis -ър- je omejen: пърци 153^r/1; пърци 154^r/12; ѿпърчъ 153^r/2, 3–4; пърчъ 153^r/5; пърцéхъ 154^r/12; пърцъ 156^r/9; пърцема 156^r/15). Nekaj primerov: дръжати 149^r/3-4; дръжава 149^r/2; дръжавъ 151^v/11; дръжавомъ 151^v/13; дръже 153^r/18; дръжавъ 155^v/16; затръбъ 149^r/23; тръбъ 149^r/25; тръговъ 149^r/25; тръговъцъ 151^r/16; тръговъцъ 152^v/6-7; тръговъцъ 152^r/15; тръговъцъ 154^r/19; тръговъ 154^r/22–23; стръмоглáвъ 150^r/3-4; ѹспръка 150^r/8; пръвъмъ 152^v/16; пръвъмъ 153^v/19; пръвънъ 153^v/19; пръвълъ 155^r/23; сръблъ 151^r/18; сръбинъ 154^r/20; връдъ 152^r/10; съвръши 153^r/7; връшъ 154^v/11–12; здъръвъ 154^r/2; ѿкъръвъ 154^v/3, 8; кръвъ 156^v/7; съмръти 154^r/3; връже 154^r/9; сръчнъ 154^v/5–6; гръкъ 154^v/19; севръдъмъ 151^r/13. Tudi srbski zlogotvorni *l* (< psl. nesonantični *лъ, *лъ in sonantični *ъл, *ъл; Belić 1960: 76) je običajno zapisan z znakom ќ: длъгъ 150^v/24; заклънъ 151^r/5; кљунъ 151^r/6; кљнъ 151^r/21.

Znak ќ se pojavlja tudi na mestu *ъ в krepki poziciji – pri samostalnikih, tvorjenih iz akt. part. perf. na *-лъ + sufiks *-ъсъ: прѣкъгъльцъ 149^v/4-5; повѣгъльцъ 149^v/10; повѣгъльцъ 149^v/12; влáдальцъ 152^r/21-22; in na mestu vokaliziranega polglasnika, ki je nastal iz psl. *ъ in *ъ (v prvih treh primerih je običajno zapis z тъ): тъмнице 154^r/10–11; тъмнице 156^v/15; въ 148^v/16; добитъкъ 149^v/15; вóдниъ 148^v/23.

V naslednjih primerih znak ќ (čeprav je *ъ v šibki poziciji) ločuje del tvorjenke iz sam. царъ in obrazila *-stvo: цръстевомъ 149^v/11–12; цръстевали 149^v/12–13; цръстевали 150^r/22–23 [proti zapisu црътвомъ 148^v/3; 150^r/6]; podobno крдайцъника 149^v/7 [proti

zapisu **крайциникъ** 149^в/9] in **сѹдьбоно** 150^г/21 (znak **к** označuje zlogovno mejo in konec dela tvorjenke **сѹдьба**).

б) Znak **‘** se običajno nahaja na mestu starih polglasnikov v šibki poziciji (položaj polglasnika neposredno pred zlogom s polnim samoglasnikom). Nekaj primerov: **ѡн’зи** 148^в/23; 148^в/15; **сýм’зи** 149^в/23; **тëх’зи** 151^в/2; **тóм’зи** 151^в/23; 155^г/7; **т’км’жë** 156^в/16; **прëтвëрён’наа** 148^в/11–12; **и́ст’и́но** 151^г/23; **закón’ници** 152^в/24–1; **закón’никъ** 153^в/20; **закón’никъ** 154^в/9–10; **закón’но** 156^г/19; **тат’ка** 149^в/24; **влáдл’ци** 150^г/15; **влáдл’ци** 150^в/11, 15; **порóт’ци** 151^г/17; **т҃ръгов’цëхъ** 151^в/16; **т҃ръгов’цемъ** 151^в/17; **т҃ръгов’цъ** 152^в/6–7; **коúп’цëхъ** 152^в/19; **шпър’чëа** 153^в/3–4; **пър’ци** 153^в/1; **пър’цъ** 156^г/9; **пър’цемъ** 156^в/15; **чел’ници** 150^г/11–12; **гоúсаф’етво** 150^г/1; **влáст’бл’еска** 151^в/21; **двор’ескомъ** 155^в/7; **двор’ескини** 155^в/10; **граáд’ескини** 155^в/1; **граáд’ескини** 155^в/5; **и́броп’жъ** 149^в/8, 10; **и́броп’шина** 151^в/16; **и́ев’бр’ници** 149^г/18; **и́ноу’бр’цемъ** 151^в/16; **достов’бр’не** 153^в/15; **ѡпраав’чë** 151^г/24; **потв’ор’ниќ** 153^в/4; **потв’ор’никъ** 153^в/21–22; **тър’чиќъ** 154^в/5–6; **ли’е’ви** 154^в/6; **оѓем’чи** 149^в/18; **оѓ’з’бл’одъ** 152^в/14; **з’гóди** 152^в/19; **оѓ’ч’ме** 153^в/16; **оѓ’з’говорë** 154^в/13–14; **ре’к’шë** 151^в/15; **оѓ’писав’шë** 153^в/11–12; **тък’и’но** 154^в/11; 156^г/24. Po drugi strani obstajajo tudi primeri, ko grafični znak **‘** označuje konec predloga oz. zaimka (v strnjeno napisani skupini besed; običajen je tudi zapis brez pajerčika ali znaka za polglasnik): **п’р’к’з’дрéжка** 149^в/6; **ко’ем’се** 150^г/1 [proti prg. с **кинигомъ** 148^в/2]. Nekoliko prese netljivo se grafični znak **‘** pojavlja v besedi **и’н’диктвъ** 148^в/16.

V nekaterih primerih znak **‘** na mestu polglasnika v šibki poziciji označuje tudi mehkost pred njim stoječega soglasnika **л**: **вóл’ни** 151^в/2; 155^в/4; **иев’ол’ниъ** 156^в/20.

Na mestu polglasnika v krepki poziciji se znak **‘** zapisuje v naslednjih primerih: **мéроп’чъ** 148^в/22; **и́броп’чъ** 149^в/6; **влáдл’ци** 152^в/2; **т҃ръгов’ци** 152^в/15; **вóл’ни** 148^в/7; 149^в/3; 155^в/9; 156^в/22; **вóл’ни** 148^в/17; 149^в/9; 153^в/3 (označuje mehkost predhodnega **л**). V navedeni kategoriji se je psl. polglasnik nahajal v krepkem položaju; temu primerno bi bilo pričakovati, da se je v sbcsl. izgovarjal (verjetno z glasovno vrednostjo blizu **а**) in zapisoval, vendar vsa »resavška« besedila tega ne potrjujejo (prim. obrazili **–ьци** in **–ињ** v srbski »Aleksandridi«; Jerković 1983: 43–44).

4.1.4.5 Kostenečki v »Skazaniju« obravnava znak **ќ** kot končno črko, ki se zapisuje na soglasniškem besednjem izglasju. Zapisovanje znaka **‘** je razloženo pomensko-razlikovalno glede na **ќ** (nejasno); znak **‘** naj bi se zapisoval kot končni znak v besedah grškega izvora (prim. **финиќ**, **кўпариќ** itn.; v »Slovesih« namesto znaka **ќ** nastopa **к**). V »resavških« besedilih se znak **ќ** zapisuje samo v določenih pozicijah: v predlogih **к’тъ**, **в’тъ**, **с’тъ**, v predponah, na vzglasnem **к’тъ**- in v zaimkih tipa **к’тъс**- in **к’тъса**-, kjer se po knjižni normi ohranja izgovor vokaliziranega **а**. Zapisovanje znakov **ќ**, **к** in **‘** v Prz ne sledi pravopisni normi Kostenečkega. Na soglasniškem besednjem izglasju se v Prz zapisuje znak **к**, ki se pogosto zapisuje tudi ob zlogotvornih **г** in **ј**. Znak **‘** se zapisuje predvsem v besedi, na mestu polglasnika v šibki poziciji. Znak **ќ** se pojavlja predvsem na mestu vokaliziranega polglasnika (refleks **а** < psl. ***ъ** /***ь**), torej v položajih, ki so značilni za »resavski« pravopis.

4.1.5 Znak **ќ** se v starih srbskih cirilskih spomenikih zapisuje po tradiciji.

4.1.5.1 Znak **ќ** spada med tri črke, ki jih v srbskih besedilih ne najdemo več, vendar pa njegovo nezapisovanje po Konstantinu ni problematično. Kljub temu bi bilo potrebno ločevati **ќ** od **е** in **е**: tako sta recimo **свѣтъ** sam. ‘svetloba, -e’ z **ќ** in **свѣтъ** prid. ‘svet, -ega’ (npr. **свѣтъи ѣтъ**) z **е** dve različni besedi (»Skazanije«: 402); prav tako obliki akt. part. perf. I. **смѣаъ** in **смѣаъ** (**смѣаѣтъ** ѿѣдъ **Хамъ** ‘potem ko se je Ham smejal očetu’ proti **смѣаъ** s pomenom **дрѣзноуѣтъ** ‘potem ko si je drznil’; »Skazanije«: 481). Fonološki analizi sledi fonetičen prikaz izgovora **ќ** s pomočjo ustreznic v turškem jeziku (os. zaimek za 1. ed. **ѣтъ** [bän] ‘jaz’), v grškem ljudskem jeziku (sam. **ιρής** ‘meso’) in romunskem jeziku (os. glag. oblika za 1. ed. sed. **иѣк** [bea] ‘prijem’; »Skazanije«: 402–403; Kuev 1950: 33). Te besede se – po Kostenečkem – ne izgovarjajo z znaku **е** ustrezno glasovno vrednostjo, ampak z nekoliko bolj »odprtим« **е**, ki ustreza grafičnemu znaku **ќ**. Iz tega dejstva izhaja potreba po pisanku **ќ** in **е** na ustreznih mestih, kar bo zaustavilo kvarjenje verskonamembnih besedil.

Znak **ќ** je tudi ena izmed treh črk, ki niso načelovalne, tj. so zgolj podrejene (»Skazanije«: 404). Zaradi tega ne nosi ne dasije ne apostrofa. V **староѣзѣнѣнѣ** knjigah se je sicer nahajala tudi na začetku besed, vendar jo je na tem mestu zamenjala **и** (ki zadošča potrebam verskonamembnih besedil; »Skazanije«: 417). Nekateri pa zaradi nevednosti iz **ќ**, **и**, **и** in **о** še vedno ustvarjajo načelovalne črke, čeprav so lahko samo podrejene (»Skazanije«: 426).

4.1.5.2 Tudi v »Slovesih« je znak **ќ** predstavljen kot izgubljena črka, ki se skorajda ne piše več ali pa jo prepisovalci enačijo z **е**, čeprav bi morali obe črki pisati na ustreznih mestih:²³ prim. **свѣтъ**, **свѣтъи** (v nasprotju s **свѣтъ** **гъ**, **свѣтъи** **въ**), **иѣстъ**, **сѣтъиѣ**, **иѣкъ**, **иѣмъ**, **иѣлъ**, **иѣстъи**, **иѣмъи**, **иѣтъ**, **иѣно**, **иѣмъ**, **иѣшъ**, **иѣностъ**, **иѣтъиѣ**, **иѣнъи** itn. Poleg tega avtor »Sloves« graja pisanje **иѣдѹйтѣ** **с** namesto pravilnega **иѣдѹйтѣ** **с** in nepravilno pisanje črke **ќ** na besednem vzglasju namesto pravilne **и** (»Slovesa«: 214–215, 221).

4.1.5.3 Znak **ќ** se v srbskih spomenikih zapisuje po tradiciji, saj ga pogosto najdemo tudi na neetimoloških mestih (**е** < psl. ***e** ali ***ę**). V 14. st. jat kot fonem v sb./hr. narečijih namreč ne obstaja (že v 12. st. v delu sb./hr. narečij [ekavski govor] prehaja v nekoliko bolj odprti **е**; Belić 1960: 87), tako da je razumljivo, da je njegov zapis prepuščen vplivu določene pravopisne norme ali prepisovalčevim pravopisnim »vedenjem« (»raški« spomeniki iz druge polovice 13. st. kažejo že dokaj sistematično zamenjavo ***е** z **e**-jevskim refleksom; Ivanova 2000: 15). Analiza je torej posvečena zapisovanju znakov **ќ** (na mestu psl. ***ę**, ***e**) ter **е** (na mestu psl. ***ę**).

a) V osnovi samostalniških, pridelnih in glagolskih oblik se znak **ќ** pojavlja tudi na mestu stesl. **е**: **иѣропъхомъ** 148^v/16; **иѣропъхъ** 149^v/8; **пизиамъникъ** 151^r/15;

²³ Avtor navaja pri problematiki zapisovanja jata tudi razliko med **иѣѣно** in **иѣелѣно** rabo znaka **ќ**; namen tega ni jasen, glede na to, da se **ќ** pojavlja le v osnovi besed – naklonskorazlikovalno torej ni pomemben. Primeri, ki jih navaja avtor »Sloves«: **иѣѣно** (»povedno«) bi bilo **иѣѣни**, **иѣелѣно** (»velelno«) pa **иѣѣни**, **иѣелѣти**, **иѣѣниси** itn. (»Slovesa«: 214).

влáстъло^{мъ} 148^г/19, 151^г/10-11; влáстъли 149^г/2; влáстъле 151^г/16-17; влáстълъхъ 154^г/17; влáстълънъ 149^г/14, 150^г/23-24; влáстълъничъ 149^г/11; влáстълъничъкъ 154^г/18; влáстълъничъкъмъ 149^г/20; влáстълъска 151^г/21 (imen. oblike, tvorjene s sufiksom **-tel'(b)-*, izkazujejo *-tel(b)-*, tj. влáстъл-); присълни^ц 151^г/7; 151^г/17; присълни^цкъ 151^г/14; добръде^м 150^г/5; 154^г/22; извръде^м 154^г/10; раздър^е 148^г/14. Znak **к** se pojavlja na mestu stcsl. **к** tudi v predlogu *лигти* 152^г/11. Nekoliko redkejši so primeri, ko se v osnovah glagolskih oblik znak **к** nahaja na mestu stcsl. **к** (oz. psl. **e*): *швркте* 148^г/9; 149^г/22; 151^г/23; 153^г/3; *шврктоу* 148^г/11; *швркте^тта* 155^г/13; *швркта^то* 150^г/12; 152^г/19-20; *шврк^ти* 152^г/23; *шврк^тади* 155^г/23.

Na mestu pričakovane oblike mest. ed. dol. zaimka *въсемъ* (po stcsl. *въсемъ*) najdemo v Prz zapis *въсемъ* 155^г/22.

Dokaj zanimivo je pojavljvanje znaka **к** na besednjem izglasju nekaterih os. glagolskih oblik (po odpadu končnega *-тъ*). Znak **к** se pojavi na mestu psl. **e* (stcsl. **к**) v oblikah 3. ed. sed. (glagoli I. sed. vrste): *ко^удък* 148^г/22; 149^г/2, 16; 150^г/15; 152^г/13; 153^г/22; 155^г/8; 156^г/4; 156^г/1 [brez odpada *-т* v primeru *ко^удъкъ* 156^г/13]; *о^чзанък* 149^г/1-2; *о^чкрадък* 152^г/6. Na besednjem izglasju nekaterih os. glag. oblik 3. mn. sed. (gre za glagole IV. sed. vrste) pa se znak **к** nahaja na mestu psl. **e*: *ко^удък* 149^г/5; 153^г/1; *шврдък* 151^г/21; *поста^кък* 152^г/2.

Znak **к** se pojavlja v m. im. mn.:²⁴ *тря^говък* 149^г/25; *ко^удовък* 156^г/21 (m. o-skl. stcsl. *тря^гви*, *ко^удни*; *ко^узовък* 149^г/25, 150^г/10 (m. o-skl. stcsl. *ко^увазни*); ter v m. tož. mn.: *гра^довък* 149^г/21, 156^г/9-10; *тря^говък* 156^г/10 (m. e-skl. stcsl. *гра^ды*, *тря^гты*); *по^тговък* 152^г/4 (m. i-skl. stcsl. *п^тгти*). Navedena končnica je nastala ali po im. mn. m. m-skl. stcsl. *сън^иове* (in **к** na mestu **e*) ali, verjetneje, s podaljšanjem osnove z obrazilom **-ov-* in **к** na mestu **e* (po m. jo-skl. stcsl. *ли^кжка*; prim. Belić 1962a: 12-15). Morfem *-ov-/ev-* se v sb./hr. jeziku uporablja za podaljševanje množinske osnove enozložnih in dela dvozložnih samostalnikov (sočasno lahko ohranjajo tudi oblike z nepodaljšano osnovo, vendar so le-te običajno slogovno zaznamovane; Šivic-Dular 1991: 69). Poleg navedenih primerov se znak **к** pojavlja še v *ви^ногра^дък* 155^г/3, 10 (m. o-skl. *фи^нги*; vpliv jo-skl. *ли^кжка*) ter v prid. *добрък* 153^г/15 (prid. im. skl. trda osnova stcsl. *ко^угаты*; vpliv mehkih osnov stcsl. *ништ^а*; v obeh primerih **к** na mestu **e*).

Znak **к** najdemo v končnici m. mest. mn.:²⁴ *вла^да^лъцък* 150^г/9; *ко^уп^цък* 152^г/19; *пър^цъхъ* 154^г/12; *злáт^ак* 154^г/17, 154^г/21, 154^г/1 (m. jo-skl. stcsl. *ли^кжихъ*); *по^тръкъ* 152^г/3; *гостъкъ* 152^г/4 (m. i-skl. *п^ткътъхъ*; vpliv m. o-skl. stcsl. *фи^нкътъхъ*); v končnici ž. mest. ed.: *стáни^цъкъ* 156^г/3; *при^сѣли^цъкъ* 151^г/17 (ž. ja-skl. stcsl. *дѣвици*; vpliv a-skl. stcsl. *фи^невъкъ*); v ž. im. mn.: *дров^жинъкъ* 151^г/18-19; *ж^ен^икъ* 151^г/20 (ž. a-skl. stcsl. *фи^невъти*; vpliv ja-skl. stcsl. *д^жаш^а* in **к** na mestu **e*).

Še prav posebno zanimiv je zapis *възъ кн^игъкъ* 149^г/16 za ž. rod. ed. (ž. a-skl. stcsl. *фи^невъти*). Znak **к** se v tem primeru pojavlja na mestu »nove« sb./hr. (nar.; tudi sln.) končnice *-e* v rod. ed. ženskih a-osnov (vključno z mehkim podtipom). Po prvi razlagi

²⁴ Pri končnicah samostalniških in pridevniških oblik z **к** navajam vse nepravilne oblike – torej tiste, ki odstopajo od stcsl. »ideal«. Poudarjam, da Prz – kot pravno besedilo – izkazuje bogat nabor končnic za posamezne sklone (pregled nad stanjem otežuje pravopis); prevladujejo običajno srbske ljudske oblike (natančnejša analiza v Grošelj 2004a: 132-140).

bi končnica *-e* lahko nastala z analogično posplošitvijo končnice starih mehkih osnov (torej pod vplivom *ja-skl.* [stcsl. *ѧցիա*] in s fonetičnim razvojem *e* < **ɛ*; Belić 1962a: 38), vendar pa je v luči novih dognanj tovrstna razлага postala nekoliko sporna, saj ne upošteva akcentskega razmerja med končnicama rod. ed. in im./tož. mn. ženskega spola. Verjetnejša razлага je, da je končnica ž. rod. ed. sb./hr. *-ē/-ē* (sln. *-e/-ē*) nastala po posplošitvi kontrahirane zaimenske končnice **-ē* (< **o-ię*, **e-ię*), kar bi pojasnilo dolžino *-ē* v rod. ed. starih a- in *ja*-osnov (sb./hr. *žeնē*, *dúšē*), medtem ko bi končnica ž. im./tož. mn. **-ę* predstavljal posplošitev končnice mehkih debel (Cvetko-Orešnik 1992: 284–286; prim. Rigler 1985: 340).

b) Zanimivo sliko kaže tudi pojavljanje znaka *ɛ* na mestu etimološkega **č* v osnovi samostalniških, pridevniških in glagolskih oblik: *պանա* 149^v/8; *ք* 154^v/13; *քշի* 154^r/14; *քշելիք* 154^v/15; *շելեզ* 150^v/16; *սաւշե* 151^v/20; *օվքչե* 153^v/8; *աւալե* 150^v/13; *ԱԵՑ* 152^v/3; ter v prislovu *ԿՈՎՃԵ* 155^v/12.

V končnicah samostalniških in pridevniških oblik se znak *ɛ* pojavlja v naslednjih primerih: m. mest. ed. *ՊՈԵՎԾԵ* 152^v/20; *ՃԵՐԾԵ* 155^v/11; *ԵՇՃԵ* 153^v/13 (m. o-skl. stcsl. *բաբէկ*); *ՊՐԱՎԵ* 156^v/20 (prid. imen. skl. trda osnova stcsl. *եղագատէկ*); *ՆԵՎՈԼՇԵԼԻ* 156^r/20 (verjetno kontrahirana oblika prid. imen.-zaim. skl. trde osnove stcsl. *եղագատէլին*); ž. mest. ed. *ՊԵԼԻՆԻՑԵ* 156^v/15; *ՊՐԱՎԵՑԵ* 150^v/19 (ž. ja-skl. stcsl. *ՃԵՐԾԻ*; vpliv a-skl. stcsl. *բաբէկ*); *ՀՈՎՃԻՆԵ* 153^v/4 (prid. imen. skl. trda osnova stcsl. *եղագատէկ*); sr. mest. ed. *ԾԵԼԵ* 150^v/1 (sr. o-skl. stcsl. *լեռէկ*); ter v različnih oblikah zaimkov: m. mest. mn. *ՊԵԽՇՅԻ* 151^v/2 (stcsl. *ՊԵԽՄ*); ž. daj. mn. *ՊԵԽՅԻ* 154^v/15 [protiprimer: *ՊԵԽՄՅԻ* 155^r/12] (stcsl. *ՊԵԽՄԻ*); m. orod. ed. *ՕՆԵՄՅԻ* 152^v/22 (stcsl. *օնէմին*); orod. dv. *ԱԿԵՄԱՅԻ* 156^r/15 (stcsl. *օնէմին*).

4.1.5.4 Kostenečki utemeljuje pravilno zapisovanje znaka *č* (na nevzglasnem položaju) na podlagi realnega izgovora (primerjalno poda glasovne ustreznice v turškem, romunskem in grškem jeziku), čeprav je psl. **č* že v 12. st. v štokavskih ekačkih narečijih prešel v *e*. Znak *č* se v Prz zapisuje tako na mestu psl. **č*, kot tudi psl. **ę* in **e*, kar je značilno za sbcsl. spomenike. Prav tako ne preseneča pojavljanje znaka *ɛ* na mestu izvornega **č* (ekavski refleks jata). Pravopisno pravilo Kostenečkega v tem primeru nima uporabne vrednosti.

4.1.6 Še v najstarejših sbcsl. spomenikih se je znak *ы* redno pojavljal na etimološkem mestu, na prehodu med 12. in 13. st. pa lahko zasledimo prehod **y* > *i* za zanjenebnimi soglasniki (*k*, *g*, *h*); ta glasovna sprememba kasneje zajame glas **y* v vseh položajih (Belić 1960: 73–74). Znak *ы* se v besedilih ohranja po tradiciji, o čemer priča tudi zamenjevanje znakov *ы* in *и* (Ivanova 2000: 10–11).

4.1.6.1 Po Kostenečkem je znak *ы* druga izmed črk, ki jih v srbskih besedilih običajno ne najdemo več: pisci ne zaznavajo razlike med znakom *ы* ter znakoma *и* in *ї* (pišejo *ы* na mestu *и* in obratno). Kostenečki razlikovalno navaja samostalnike s končnim *ы* pri tož. mn. samostalnikov m. o-skl. (*ѧղին* *պրաբակին*, *միկին*, *քրաբին* itn.) proti oblikam s končnim *-и* (prim. *ѧղին* *ԵՊԻ* *մլիթէ* *ԵՒ* ‘sveti apostoli molite se Gospodu’; Koste-

nečki v tem primeru obravnava končni **-и** kot **мат'ко** [писме] – verjetno v pomenu zvalnika mn. [enako im. mn.]). Kot drugi primer za razlikovanje znakov **ы** in **и** Konstantin navaja oblike **единородныи** **сы** **сы** ('edinec' z dol. obl. prid. **единородыи** **и** **сы**, m. im. ed. akt. part. prez. atem. glagola **byti*) proti **единородныи** **сы** ('edinci' v im. mn.; kaz. zaimek **сы** v m. im. mn., torej **сы**). Konstantin meni, da z zapisom **единородныи** **сы** (ko se le-ta nanaša na Jezusa Kristusa) nekateri – po nestorianski hereziji – delijo Gospoda na dve osebi. Sledita še razliki med **ты** (os. zaimek **ty* v im. ed.) in **ти** (kaz. zaim. **tъ* v im. mn.) ter **блудите** **ψы** ('pazite se psov'; **ψы** v tož. mn.) proti **зрите** **ψи** ('glejte, psi'; **ψи** v zval. mn. [enako im. mn.]; »Skazanije«: 401–402). Kostenečki uvršča znak **ы** med črke, ki niso niti načelovalne niti vladajoče (»Skazanije«: 404, 412).

4.1.6.2 V »Slovesih« je znak **ы** obravnavan kot **погелитено** in **испльнитено** [писме], dejansko pa prikaz zapisu znaka **ы** ustreza sistemu iz »Skazanija«. Poleg primerov za lažje razlikovanje med samostalniškimi oblikami m. spola v im./zval. mn. in tož. mn. ter že opisanih primerov iz »Skazanija« se v »Slovesih« nahajajo še naslednji ponazoritveni primeri²⁵ za pravilno zapisovanje znaka **ы**: v samostalnikih m. sp. – **дай. ed.** (къ **исовы**), **ород. mn.** (съ **агглы**, апелы itn.) in **тоž. mn.** (автор imenuje tožilniške oblike **спобено**; primeri: **зъбы**, **власы** itn.); v samostalnikih ž. sp. – **rod. ed.** (ѡ /.../ **свръбы**, **тъсноты**, **клетвы**, **веригы** itn.) in **тоž. mn.** (въ/на **пръсы** **исовы**, **ръбы** itn.); v določnih oblikah pridevnikov m. sp. – **им. ed.** (**дъврьими**, **влгьими**, **добродѣтъными** itn.); v im. os. zaimkov (**ты**, **мы**, **вы**) in v tož. os. zaimka **мы** – **ны**, **наны**; v obliku glagola ***имѣти** (1. mn. sed.) – **йманы**; v sredini besede – **погыбе**, **рыках**, **възъвах**, **выйтие**, **пытанie** itn. (»Slovesa«: 211–212, 215).

4.1.6.3 Pod vplivom doslednega zapisovanja starih **ъ** in **ѫ** z znakom za palatalni polglasnik **ѫ** (od druge polovice 12. st. naprej), ki postane ena izmed značilnosti »raškega« pravopisa, se začne tudi znak **ы** zapisovati kot **ы** (enako v »resavskem« pravopisu); le-ta naj bi se že v 12. st. po svoji glasovni vrednosti popolnoma izenačil z vrednostjo znaka **и** (Đordić 1971: 71–72).

V Prz se znak **ы** večinoma zapisuje na mestu stcsl. **-ы-** in **-ыи-** (že v stcsl. so se začele poleg končnic z **-ыи-** v posameznih sklonih trde imen.-zaim. sklanjatve pojavljati kontrahirane končnice: ***-уji/-ујь** > **-y(-)**; Babić 2000: 281), vendar pa ga najdemo tudi na mestu stcsl. **-и-** in **-ии-** (ravno poslednji primeri so najbolj zanimivi za analizo). Analizo zapisovanja znaka **ы** na mestu stcsl. **-и-** in **-ии-** dopoljujejo primeri znaka **и** na mestu psl. ***y** (oz. stcsl. **ы**).

a) Znak **ы** se nahaja na mestu ***i** v osnovi sam. oblik **негърънъкъ** 149^r/18, **пръкънъ** 154^v/14.

Znak **ы** se zapisuje na mestu stcsl. **-и-** in **-ии-** tudi v končnicah samostalniških oblik – v **m. im. mn.** **хрисъволы** 148^v/8; **власътъличъкъ** 154^v/18 (m. jo-skl. stcsl. **мъжки**); **m. mest. mn.** **хрисъволы** 148^v/4 (m. jo-skl. stcsl. **мъжкихъ**); **ž. mest. ed.** **къкъ** 155^v/8 (ž.

²⁵ Pričujoča shema je rezultat poskusa sistematizacije izjemno neurejenih pravil o pisaju znaka **ы** (»Slovesa«: 211–217).

ja-skl. stcsl. *дѹши*); v končnicah pridevniških oblik – m. tož. ed. [primern.] *полѹны* 150^v/24 (imen. skl. stcsl. *мѹни* ter predpona **ро-*; sb. *романji*); – m. im. mn. твѹдьы 148^v/8; *вѹдьы* 151^r/2, 155^r/4 (prid. imen. skl. trde osnove stcsl. *вѹгати*); [primern.] *вѹкъ* 151^r/6, 7 (imen. skl. stcsl. *вѹште*/imen.-zaim. skl. *вѹштеи*; Babić 2000: 282) – zapis z -и je verjetno na mestu končnice m. im. mn. prid. mehkikh osnov stcsl. -и/-ии (sb. *većи*).

Znak ы se pojavlja v naslednjih oblikah zaimkov: m. orod. ed. *нынь* 150^v/10 [prototip: *нынь* 153^r/8] (stcsl. *ињь/съ нынь*; sb. *njim*); rod. mn. *ны* 149^r/22; 151^r/18; *ныхъ* 156^v/10 (stcsl. *ињь/нихъ*; sb. *njih* – v Prz sta pogostejši obliki *нихъ in ихъ*); mest. mn. *ны* 151^r/18 (stcsl. *ињь/въ ныхъ*; sb. *njih*); im. mn. *тызъи* 150^v/13; 150^r/1,11; 151^r/7; 151^v/4,13; 152^v/9–10; *тызи* 151^r/1 [prototip: *тызъи* 148^v/14] (stcsl. *ти*). Znak ы se nepričakovano nahaja v os. glag. obliku 3. ed. sed. *ѹчины* 154^r/7 (prevladujejo oblike s končnim -и).

b) Primeri znaka и na mestu psl. *у se pojavljajo v osnovi samostalniške oblike *добитъкъ* 149^v/15 ter v osnovi nekaterih glagolskih oblik – акт. part. perf. II. виљ 151^r/9; *вили* 155^r/23; os. glagolske oblike 3. ed. sed. *позиќа* 155^r/16; 3. mn. sed. *посиљао* 153^r/15; *посиљао* 155^r/12.

Znak и se na mestu psl. *у pojavlja tudi v končnicah samostalniških oblik – m. orod. mn. *кáтѹни* 150^r/12–13; *порѹтици* 152^v/22–23 (m. o-skl. stcsl. *раѹты*); sr. orod. mn. *сéли* 150^r/12 (sr. o-skl. stcsl. *пакты*; -и se kot končica m./sr. orod. mn. ne pojavlja); v končnicah pridevniških oblik – m. daj. mn. *мáлини* 148^v/5; *сѹќни* 151^r/11 (prid. imen.-zaim. skl. trda osnova stcsl. *вѹгатыи/и*; temeljita analiza zapisovanja znaka и v Grošelj 2004a: 56–58).

4.1.6.4 Konstantinova razлага pravilnega zapisovanje znaka ы (na nevzglasnem položaju) je precej neurejena, saj temelji na nepreglednem naštevanju položajev, tj. končnic posameznih oblik, kjer naj bi se nahajal znak ы. S takšnim pravilom je Kostenečki verjetno hotel doseči, da bi se znak ы zapisoval tam, kjer se je pojavljal znak ы v stcsl. besedilih. Kljub temu pa se v Prz znak ы pojavlja na mestu stcsl. -ы-, -ыи-, -и- in -ии- (v primeru sam. ž. mest. ed. *ѹ* *кѹкъи* in m. im. mn. *вѹсѹклиничќи* označuje celo mehkost ć). Prav tako se tudi znak и zapisuje na mestih, kjer bi po sbcsl. (ki sledi stcsl.) normi pričakovali и.

5 Sklep

Pravopisna razprava »Skazanje« je nastala kot spis, ki poleg pravopisno-normativnih pravil vsebuje tudi didaktično-pedagoške elemente prenove pouka branja, pisanja ter verouka in družbenomoralni oris Srbije za časa Stefana Lazarevića. Tako kompleksna razprava, napisana v jeziku, ki ga krasijo grški retorično-stilistični vzorci, je dokaj nerazumljiva in nesistematična, kar zmanjšuje njeno uporabnost. Njeno uporabno vrednost dodatno omejuje dejstvo, da je bila namenjena predvsem reviziji verskonamembnih besedil, ki neposredno nadaljujejo tradicijo stcsl. kanonskih besedil v srbski redakciji cerkvene slovanščine. Spis »Slovesa«, ki predstavlja izvleček iz Kon-

stantinove pravopisne razprave in se omejuje le na pravopisna pravila, ponavlja dokaj nejasno podobo »Skazanija«. Velikokrat je očitno, da tudi sam sestavljalec »Sloves« ni pravilno razumel Kostenečkega (ponekod se pravopisni pravili razlikujeta). Pravilu iz »Skazanija« je običajno dodan nov spisek primerov, s katerimi sestavljalec izvlečka bolje ponazoriti zapisovanje določenega grafičnega znaka.

Z opisom zapisovanja črkovnih znamenj, ki temelji na ohlapni razdelitvi črk na (samo)načelovalne, vladajoče in podrejene, Kostenečkemu ni uspelo zajeti vse problematike zapisovanja določenega črkovnega znamenja²⁶ (etimološko načelo zapisovanja znaka, zapisovanje določenega črkovnega znamenja v predlogih, v predsamoglasniškem položaju, v določenih končnicah itn. – sploh tam, kjer določen znak nima posebne glasovne ustreznice). O majhni uporabnosti pravopisnih pravil Konstantina Kostenečkega priča tudi razlika med pravopisno normo, kot jo izkazuje »Skazanije« in »Slovesa«, ter dejansko rabo nekaterih grafičnih znamenj v »resavskih« besedilih (gl. Jerković 1980: 27–28).

Tudi na podlagi samega pravopisa Prz lahko sklepam, da prepisovalec prepisa DZ ni sledil pravopisni normi Konstantina Kostenečkega. Prz izkazuje v nasprotju s pravopisno normo Kostenečkega dokaj enostaven pravopis »resavskega« tipa. »Resavski« pravopis torej verjetno ni nastal na osnovi neke pravopisnonormativne »kodifikacije«, ampak se je skozi užus razvil v splošnoveljavni tip pravopisa. Temu stanju pa ustreza tudi pravopis v Prz, ki ga ne morem izpeljevati neposredno iz pravopisne norme Konstantina Kostenečkega. Prepisovalec Prz je bil pri upoštevanju kakršnihkoli pravopisnih tendenc svoboden in ponekod nedosleden (v tem se kaže verjetno prepisovalčevo nepoznavanje sbcsl. norme; sam jezik Prz je prav tako heterogena tvorba – lahko bi ga celo označil kot *koiné* sbcsl. elementov in prevladujočih inovativnih srbskih ljudskih jezikovnih značilnosti; gl. Grošelj 2004a: 131–140). Potrebno je omeniti, da je mogoče takšno podobo izkazoval tudi protograf DZ. Že z dejstvom, da spomenika jezikovno ne morem uvrstiti med sbcsl. besedila, se Prz odmika od norme Konstantina Kostenečkega (mogoče bi obravnavata Hodoškega in Hilendarskega prepisa pokazala približevanje sbcsl. književni normi).

VIRI IN LITERATURA

- Bonjo St. ANGELOV, 1967a: За книжовното творчество на Константин Костенечки. *Из старатъта българска, руска и сръбска литература*. 162–199. София. Издателство на БАН 162–199.
- 1967b: Константин Костенечки – Сказание за буквите. *Из старатъта българска, руска и сръбска литература*. 200–230. София. Издателство на БАН 200–230.
- Vanda BABIĆ, 2000: *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

²⁶ Najboljšo ponazoritev pravilnega zapisovanja določenega pravopisnega znaka običajno predstavljajo primeri, ki so podani ob razlagi, ne pa razлага sama (op. R. G.).

- Milan BARTOŠ, 1975: Zbornik рукописа законика цара Стефана Душана. *Законик цара Стефана Душана I* (Струшки и Атонски рукопис). Београд: САНУ. 1–23.
- Aleksandar BELIĆ, 1960: Основи историје српскохрватског језика. I – Фонетика. Београд: Нолит.
- – 1962a: *Историја српскохрватског језика. Речи са деклинацијом*. Књ. II, св. 1. Београд: Научна књига.
- – 1962b: *Историја српскохрватског језика. Речи са коњугацијом*. Књ. II, св. 2. Београд: Научна књига.
- Varja СВЕТКО ОРЕШНИК, 1992: Н критикам Ramovševe interpretacije Brižinskih spomenikov: *ot zlodeine oblazti : od yzlaunii boyige*. SRL 40/3. 269–289.
- Петър DINEKOV, 1962: Евтимий Търновски. *История на българската литература* (Том 1). 285–306. София. Издателство на БАН. 185–306.
- Aleksandra DERGANC, 1986: О morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovansko slovničko Meletija Smotrickega. *Obdobja* 6. 319–325. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 319–325.
- Petar ĐORDIĆ, 1971: *Историја српске ћирилице*. Београд: Завод за издавање уџбеника. *Enciklopedija Jugoslavije* 7, R – Srbija. 1968. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod.
- Irena GRICKAT RADULović, 1965: Књижевни и културни рад Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 476–479. Београд: Нолит. 476–479.
- – 1981: Језик Ходошког преписа. *Законик цара Стефана Душана II* (Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис). 155–166. Београд: САНУ. 155–166.
- – 1997a: Опште напомене о описима језика. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 25–27. Београд: САНУ. 25–27.
- – 1997b: Језик Призренског преписа. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 161–169. Београд: САНУ. 161–169.
- Robert GROŠELJ, 2004a: *Analiza pravopisa v Prizrenskem prepisu Dušanovega zakonika z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega*. Ljubljana. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- – 2004b: *Razvoj srbskega pravopisa v srednjem veku* (priprava za referat – tipkopis). Ljubljana.
- Najda IVANOVA, 2000: *История на сръбския и хърватския книжовен език*. София. София: Университетско издавателство »Св. Климент Охридски«.
- Milka Ivić, 1956: б у Душановом законику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. I. 127–145.
- Pavle Ivić, 1991: *Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета.
- – 1998: *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Vatroslav JAGIĆ, 1885–1895: Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке. *Изслѣдованія по русскому языку* (Том I). Санктпетербург.
- Vera JERKOVIĆ, 1972: Цветни триод штампарија из Мркшиће Цркве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. XV/1. 89–104.
- – 1974: Ортографија »Житија св. Симеона« од св. Саве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. XVII/1. 103–120.
- – 1980: Средњовековне ортографске школе код Срба. 31. *Југословенски семинар за стране слависте*. 19–33.
- – 1983: *Српска Александрида* (Академијин рукопис бр. 352). Београд: САНУ.

- Gordana JOVANOVIĆ, 1989: *Константин Филозоф: Повест о словима (изводи) – Житније деспотова Стефана Лазаревића*. Београд: Просвета/Српска књижевна задруга.
- Kujo M. KUJEV (KUJEW), 1950: *Konstantyn Kostenecki v literaturze bułgarskiej i serbskiej*. Kraków: София: Български писател.
- 1980: Константин Костенечки. *Творци на българската литература* (Том I). София.
- Olga NEDELJKOVIĆ, 1965: Правопис »ресавске школе« и Константин Филозоф. *Стара књижевност*. 467–475. Београд: Нолит. 467–475.
- Dragoljub PAVLOVIĆ, 1965: Елементи хуманизма у српској књижевности XV века. *Стара књижевност*. 205–218. Београд: Нолит. 205–218.
- Marijan PAVČNIK – Anton PERENIĆ, 1996: *Praktikum za uvod v pravoznanstvo*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list RS.
- Mitar PEŠIKAN, 1977: Питања ортографске стандардизације и метода речничке обраде грађе српске редакције старословенског језика. *Јужнословенски филолог* XXXIII. 157–164.
- 1997: О међусобним односима верзија Душанова законика. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 11–24. Београд: САНУ: 11–24.
- Georgi PETKOV, 1974: Евтимий Търновски и школата му според »Сказание о писменех« от Константин Костенечки. *Търновска книжовна школа. 1371–1971*. 531–543. Велико Търново: Велико Търново. 531–543.
- Pavle POPOVIĆ, 1965: Житије деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 449–466. Београд: Нолит. 449–466.
- Призренски рукопис (фотографије). V: *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки: САНУ. 131–156).
- Jakob RIGLER, 1985: Ramovševa Morfologija slovenskega jezika. *SRL* 33/3. 335–349.
- Hans SCHULTZE, 1964: *Untersuchungen zum Aufbau des Skazanie o pismenech von Konstantin von Kosteneck*. Göttingen: Doktorska disertacija. Göttingen.
- Skazaniye* – Konstantin KOSTENECKI, 1423: *сказание ижавленно в писменех*. V: Vatroslav JAGIĆ, 1885–1895: Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке. *Изслѣдованія по русскому языку* (Том I). 383–487. Санктпетербург. 383–487.
- Slovesa – сia словеса въвратъкъ*. V: Bonjo St. ANGELOV, 1967b: Константин Костенечки – Сказание за буквите. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. 211–223. София: Издателство на БАН. 211–223.
- Slovník jazyka staroslověnského I–IV*. Ur. J. Kurz [I–III], Z. Hauptová [IV]), 1966–1997. Praha: Academia.
- Aleksandar SOLOVJEV, 1928: *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*. Скорје.
- Dimitrije E. STEFANOVIĆ, 1997: Опис Призренског рукописа. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 157–160. Београд: САНУ. 157–160.
- Alenka ŠIVIC DULAR, 1991: Slovenski jezik v soočanju s slovanskimi jeziki. *Zbornik slavističnega društva Slovenije* 2. 59–85.
- Jože TOPORIŠIĆ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Dorđe TRIFUNOVIĆ, 1965: Сликовитост казивања Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 460–466. Београд: Нолит. 460–466.

SUMMARY

The article gives a synthetic account of Konstantin Kostenečki's orthographic norm and its supposed influence on the Prizren Redaction of Dušan's Code (which is one of Serbian medieval Cyrillic monuments, written in the 15th–16th cc., i.e., at the time marked by the »Resava« orthographic norm). The author finds that, based on the analysis of the outline of the orthographic rules in the articles »сказание издавленно в писменех« in »сia словеса въкратцъ« and on the writing of some characters in certain positions (та [a], є, и, е, ѫ, Ѣ, ѧ, ѧ, pajercík ['], Ѯ [confused with є] in Ѯ [confused with и]) and of certain phonemic values (writing of ѡ and ѩ) in the Prizren Redaction, that the Prizren Redaction of Dušan's code is marked by the orthography of the »Resava« type, which cannot be derived directly from Konstantin Kostenečki's orthographic norm. The author assumes that the »Resava« orthography probably was not based on an orthographic-normative codification, but was instead shaped through usage into a generally accepted type of orthography. In addition, the outline of the orthographic rules in »сказание издавленно в писменех« in »сia словеса въкратцъ« were intended mostly for the revision of religious texts, which directly continue the tradition of the Church Slavic canonical texts in Serbian recension of Church Slavic. For this reason the Prizren Redaction as a legal text, in which elements from Serbian spoken language are predominant, is even further removed from Kostenečki's norm.